

Global Issues in the Perspective of Liberal Theory: A focus on Non-Military Issues

Kosrat Khdir Abubakr¹ - Anwar Mohammed Faraj²

¹ Department of Law, College of Law and Islamic Studies, Raparin University, Ranya, Kurdistan Region, Iraq.

² Department of Diplomacy and Public Relations, College of Law and Politics, University of Human Development, Sulaimani, Kurdistan Region, Iraq.

Abstract

Global issues play a central role in world politics on in practice, and they also hold a prominent place in the theoretical literature on international relations research. While the literature on realism divides global issues into high-policy and low-policy issues, the main question with this study is whether liberal theoretical orientations concur with that belief? The main aim of the study will be to answer this question and clarify what and how liberal theoretical perspectives address major global issues. With this objective in mind, the study relies on several key assumptions of liberal theory, especially regarding the rejection of pyramid hierarchy of global issues or their classification into high-policy and low-policy issues. Nonetheless, certain liberal theoretical stances firmly hold that collaboration on artistic and scientific matters is more successful and that this kind of achievement would foster greater cooperation in resolving global political, military, and strategic concerns and crises. Consequently, in order to answer the main question of the study, achieve its objectives and prove its main hypotheses, the research depends on each of the methods of deductive method, analysis and comparative method. In order to achieve this, the paper is divided into two main discussions, each with two main themes. This research will be very important to Kurdish academic center because there isn't much scientific research on the topic in Kurdish. It also has some valuable scientific results because it draws on several original sources in English.

Key words: Global Issues, Liberalism, Ideal Liberalism, Democratic Peace, Neoliberalism.

پێشه‌کی

هه‌ندێک له‌ تیۆره‌کانی بواری په‌یوه‌ندییه‌ نیۆده‌وله‌تییه‌کان سروشتی مرو‌ف و ده‌وله‌تان به‌ خو‌په‌رستانه‌ و بارودۆخی نیۆده‌وله‌تیش هاوشیوه‌ی دۆخێکی پاشاگه‌ردانی و شه‌ره‌نگیزانه‌ ده‌بین. هه‌روه‌ک مەملانی له‌سه‌ر پرس و بابته‌کان؛ به‌تایبه‌تمه‌ندی هه‌ره‌ دیاری په‌یوه‌ندییه‌ نیۆده‌وله‌تییه‌کان ده‌زانن و بواری گۆرانکاری له‌ وراستیانه‌ش به‌ به‌رته‌سک ده‌بین. به‌لام روانگهی تیۆری لیبرالیزم له‌سه‌ر بنچینه‌یه‌کی گه‌شبینانه‌ بۆ ئه‌کته‌ر، کارلیک، په‌یوه‌ندی و پرسه‌ جیهانییه‌کان

بيناکراوه، بهو شیوهیه سهیری جیهان دهکات که پئویسته بهیترتیه دی یاخود له دۆخی جهنگ و ململانی توندهوه، بهرهو هاریکاری و ههماهنگی سهبارت به تهنگه ژه و پرسه جیهانییه کان بگوازرتیهوه.

له کاتیکدا ئه دهبیاتی زال له ناو لیکۆلینهوهی په یوه نندییه نیوده وه له تییه کاند، پرسه نیوده وه له تییه کان به ریزبه نندییه کی ههره می دابه شده کات به سهر ههر دو ئاستی پرسه بالا و پرسه نزمه کاند، بهو مانایه یی که کۆمه لیک پرسی سهربازی و ئاسایشی و ستراتیژی گرنه دهخه نه چوارچیهی سیاسه ته بالا کان و پرسه ناسه ربازییه کان دیکه ش دهخاته ژیر چهتری سیاسه ته نزمه کان. به لام ئه و بۆچونه له روانگهی تیوری لیبرالیزمدا وه چه رخانیک گرنه به خۆیه وه ده بینیت. لیبرالیزم وای نابینیت که پرسه جیهانییه کان به ریزبه نندییه کی ههره می به سهر پرسه کان په یوه ست به سیاسه تی بهرز و سیاسه تی نزمدا پۆلین یان ریزبه ندبکرتن، یاخود به لای دهوله تان و ئه کته ره کان سیاسه تی جیهانییه وه به ته نه ها پرسه ستراتیژی و سهربازی و ئاسایشیه کان گرنه و پرسه ناسه ربازییه کان دیکه لاهو کی بن. به لکو له روانگهی تیوری لیبرالیزمدا کۆمه لیک پرسی ناسه ربازی جیهانی ههیه که هه ندیکجار ئاستی گرنه گیدان پنیان له لایه ن دهوله ت و ئه کته ره جیهانییه کانه وه ده خرته سهروی پرسه سهربازی و ئاسایشیه کان، له وانه ش پرسه ئاکاری، ئابوری و ژینگه ییه کان. بۆ نمونه ژینگه یه کیکه له و پرسانه ی که له روانگهی لیبرالیزمدا، گرنه ییه کی بالای پیده دریت و وایده بین که به رده وامبونی پیسبونی ژینگه ی جیهان و لیکه وته و ده رهاویشته کان ئه گه ر چاره سه رنه کړن؛ مه ترسی له سهر ئاسایشی مروپی و جیهانی دروسته که ن. له لایه کی دیکه وه، بلاوکرده وهی دیموکراسی و به دیه تانی ئاشی جیهانی و ده ستیوه ردان له پیناو پاراستی یاسای نیوده وه تی و مافه کان مروف، گرنه ی تاییه تی پیده دریت.

تیوری لیبرالیزم؛ له میژوی په ره سه ندنی زانستی خۆیدا، بۆ چه ند ئاراسته یه کی تیوری دابه ش ده بیت که سه ره کیتریان بریتین له (لیبرالیزمی نمونه یی نیوده وه تی، لیبرالیزمی نوی و لیبرالیزمی ئاشی دیموکراسی). ئه گه رچی ئه و ئاراسته تیوریانه له هه ندیک بنه ما، گریمانه و لیکدانه وه دا هاوبه شن؛ به لام له هه ندیک ورده کاریدا له یه کتری جیا ده بنه وه. ئه م توژیینه وه یه ته رخانه کړت بۆ لیکۆلینه وه له روانگهی ئه و ئاراسته تیورییه لیبرالانه سه باره ت به هه ندیک له پرسه گرنه جیهانییه کان و به تاییه تر ده باره ی پرسی ناسه ربازییه کان.

گرنه ی توژیینه وه که

له به ره وهی توژیینه وه که پشت به کۆمه لیک سه رچاوه ی ئه کادیمی ره سه ن به زمانی ئینگیزی ده به ستیت و، به شیوه یه کی زانستی و ئه کادیمی روانگهی ئاراسته سه ره کییه کان تیوری لیبرالیزم بۆ پرسه جیهانییه کان و به تاییه ت پرسی ژینگه شروقه ده کات، ئه مه سه ره رای خسته نه روی کۆمه لیک ده ره نه جانی ئه کادیمی به پیز، ئه م توژیینه وه یه گرنه ی ئه کادیمی و کرداری به رچاوی ده بیت، به تاییه ت به هوی که می توژیینه وه ی ئه کادیمی ره سه ن به زمانی کوردی سه باره ت روانگهی تیوری لیبرالیزم بۆ پرسه جیهانییه گرنه کان به گشتی و پرسه ناسه ربازییه کان به تاییه تی.

ئامانجی توژیینه وه که

ئامانجی سه ره کی ئه م توژیینه وه یه بریتیه له ده رختنی چیه تی و چۆنیه تی روانگه و گریمانه سه ره کییه کان ئاراسته تیورییه کان لیبرالیزم سه باره ت به پرسه گرنه و گه رمه کان جیهان، به تاییه ت سه باره ت به پرسه ناسه ربازییه کان له شیوه ی پرسه ئاکاری، ئابوری و ژینگه ییه کان و، گه ران به دوای وه لای پرسیاره سه ره کییه کان توژیینه وه که دا.

پرسیاره کان توژیینه وه

ئه م توژیینه وه یه چه ند پرسیارکی سه ره کی و لاهو کی له خۆیده گرت، پرسیاره لاهو کییه کان ئه وه یه که ئایا ئاراسته سه ره کییه کان تیوری لیبرالیزم کامانه ن؟ کامانه ن ئه و پرسانه ی که له روانگهی ئه و ئاراسته تیوریانه دا گرنه ی به

شروقه کردن و شیکارکردن ده دريت؟ به لام پرسى سهره کى توژينه وه که خوى له وهدا ده بينينه وه که ئايا تيورى ليپرايزم پۆلینه بندی بۆ پرسه جيهانييه کان له سياسه تى جيهانيدا به سهر پرسه کانى سياسه تى بهرز و سياسه تى نزمدا په سهند ده کات يا خود ره تى ده کاته وه؟ يا خود به مانايه کى دیکه ئايا تيورى ليپرايزم باوهرى به وه ههيه که پرسه سهربازى، ئاسايشى و ستراتيژيه کان پيگه و شوئيکى بالاتر له سياسه تى جيهانيدا داگيربکهن و له بهرامبهردا پرسه ناسه ربازيه کان و به تايه تر پرسه ژينگه ييه کان؛ پيگه و شوئيى نزمتر له سياسه تى ته کتهره جيهانييه کاندا بگرن يا خود نه خير؟

گریمانه کانى توژينه وه که

له پيناو وه لامدانه وهى پرسى سهره کيه کانى توژينه وه که و به ده پيئنانى ئامانجه سهره کيه کانى؛ توژينه وه که پشت به سى گریمانه ی سهره کى ئاراسته تيوريه ليپراله کان سه باره ت به پرسه جيهانييه کان ده به ستيت:

۱- پرسه کانى سياسه تى جيهانى، کۆمه لتيک پرسى گرنگ و هه مه جوړ له خويان ده گرن به پى ئه وهى ئه وه پرسانه به ريزه بنديه کى هه ره مى يا خود پله به بندى دابه شين به سهر پرسه کانى په يوه ست به سياسه ته بالا و سياسه ته نزمه کاندا.

۲- سهره کوه تى ده وه لت و ته کتهره ناده وه لتيه جيهانييه کان له چاره سهرکردنى پرسه ته کنیکى، ئابورى و ژينگه ييه کان؛ کارىگه رى راسته وانهى ده بى ت له سهر چاره سهرکردنى پرسه سياسى و سهربازى و ستراتيژيه جيهانييه کان.

۳- هه تاوه کو ديموکراسى زياتر له سهرانسه رى ولاتانى جيهان بلاوبينه وه، ته گه ره کانى گه يشتن به چاره سهرکردنى ته نگه ژه جيهانييه کان و به ده پيئنانى ئاشتى هه ميشه يى جيهانى زياتر ده بى ت، له بهرامبهردا ململانى، جهنگ و به ريه ککه وه تيه سهربازيه کان له نيوان ده وه ته ديموکراسيه کاندا سه باره ت به پرسه جيهانييه کان که متر ده بى ته وه.

میتۆده کانى توژينه وه که

تاوه کو بتوانریت وه لامتيکى گونجاو بۆ پرسى سهره کانى په يوه ست به کيشه ی توژينه وه که بدرتته وه و ئامانجه ديارىکراوه کانى به ده پيئرنى و گریمانه کانى توژينه وه که به ئه رى يا خود نه رى بسه لميئدرين، توژينه وه که پشت به چهند ميتۆديکى سهره کى ده به ستيت، له وانه:

- ميتۆدى ته نجامگيرى Deductive Method: ته م ميتۆده به کارده هينریت له پيناو تاقيکردنه وه و هه ولدان بۆ سه لماندنى گریمانه سهره کيه کانى ئاراسته تيوريه ليپرايه کان سه باره ت به نکولیکردن له هه بونى ريزه بنديه کى هه ره مى و پله به بندى بۆ پرسه جيهانييه کان، کارىگه رى ته رينى چاره سهرکردنى پرسه ته کنیکى و ژينگه يى و ناسياسيه کان له سهر چاره سهرکردنى پرس و ته نگه ژه سياسى و سهربازى و ستراتيژيه کان.

- ميتۆدى شیکارى: ته م ميتۆده به کارده هينریت له پيناو شیکارکردن و شروقه کردنى راي زانايان و تيورسینه ليپراله کان و هه ندیکجار ره خه کردنى هه ندیک له زانبارى و يروکه وه رگيراوه کانى په يوه ست به ئاراسته تيوريه ليپراله کان سه باره ت به پرسه جيهانييه کان.

- ميتۆدى به راوردکارى: بۆ به راوردکردنى روانگه ی ئاراسته تيوريه ليپراله کان سه باره ت به پرسه جيهانييه کان به کارده هينریت.

په يکه رى توژينه وه که

توژينه وه که جگه له پوخته، پيشه کى و ده رته نجامه کان؛ دابه شده کریت به سهر دو باسى سهره کيدا. له باسى په که مدا و له چوارچيه وهى دو داخوازا، له روانگه ی هه ريه که له ليپرايزمى نمونه يى نيوده وه لتى و ليپرايزمى ئاشتى ديموکراسى بۆ پرسه جيهانييه کان ده توژرته وه. هه رچى باسى دوه مه، ته رخا ده کریت بۆ توژينه وه له روانگه ی ليپرايزمى نوئ

سه بارهت به پرسه جيهانييه كان، به جوړيک له داخواری يه کهمدا توژينهوه ده باره ی روانگه ی ليبراليزمی دامه زراوه یی و له داخواری دوه ميشدا، روانگه ی ليبراليزمی دامه زراوه یی نو ی بۆ پرسه جيهانييه كان و به تاييهت پرسى ژينگه ده کړيت. باس يه کهم: پرسه جيهانييه كان له روانگه ی ليبراليزمی نمونه یی و ناشتی ديموکراسيدا هه ريه که له ليبراليزمی نمونه یی و ناشتی ديموکراسی؛ وهک دو له ئاراسته تيؤرييه سه ره کيه کانی تيؤرى ليبراليزم؛ به بی کيشانی هيلتيکی جياکه ره وهی ديار له نيوان پرسه نرم و بالا کاند، وايدهبين که ده ولت و نه کتاره جيهانييه كان له سياسه تی نيوده ولتيدا گرنگی به کؤمه ليک پرسى جوړاو جوړ ده دن که مه رج نييه نهو پرسانه به ته نها پرسى سه ربارزى و ئاسايشی بن، به لکو ده کړيت په يوه نديداربن به کؤمه ليک بابته تی مؤرالی و ژينگه یی و به ديپنهانی ديموکراسی و ناشتی جيهانی. له چوارچيوه یی هم باسه دا زياتر له سه ر شروقه کردنی نهو پرسانه له روانگه ی هه ر يه کيک لهو ئاراسته تيؤريانه دا؛ ده وه ستين.

داخواری يه کهم: پرسه جيهانييه كان له روانگه ی ليبراليزمی نمونه یی

ليبراليزمی نمونه یی که زورچار به "ليبراليزمی ئايدیالی Ideal Liberalism" ناوده بریت، ئاراسته يه کی تيؤرى سه ره کی و بنچينه یی تيؤرى ليبراليزمه بۆ ليکدانه وهی په يوه ندی و پرسه نيوده ولتی و جيهانييه كان. روانگه ی سه ره کی هم ئاراسته تيؤرييه له سه ر روانگه يه کی گه شبنانه ياخود نمونه یی و ئايدیالی بۆ سروشتی مروؤف و توانستی ياسا و دامه زراوه كان بۆ ريکخستنی جيهان و به ديپنهان و پيشخستنی هاريکاری و ناشتی جيهانی و به رهنگار يونه وهی هه ره شه و پرسه مه ترسيده جيهانييه كان بيناکراوه.

له سه ر بنه ما ی روانگه ی گه شبنانيان بۆ سروشتی مروؤف، لايه نگرانی ليبراليزمی نمونه یی باوه ريکی به هيزيان به وه هه يه که ده ولت و دامه زراوه و نه کتاره کانی سياسه تی جيهانی وهک دريژکراوه ی سروشتی مروؤف؛ له رهفتاره کانياندا گرنگيه کی بالا به پرسه کانی په يوه ست به مؤرال و نه خلاقى جيهانی ده دن. باوه ريان وايه گرنگيدان بهو پرسانه خزمه تی سه ره کی به رژه وندييه بالا کانی سياسه تی جيهانی ده کات. چارلز کيگلی Charles W. Kegley؛ وهک يه کيک له تيؤرسينه کانی ليبراليزمی نمونه یی نو ی؛ له کتبی "مشتومره كان له تيؤرى په يوه ندييه نيوده ولت ييه کاند: رپاليزم و ئالنگاری ليبراليزمی نو ی Controversies in International Relations Theory: Realism and the Neoliberal Challenge" دا؛ جهخت ده کاته وه که سروشتی مروؤفه كان له بنه رته دا خيړخوازييه و باوه ريان به خو شگوزهرانی نه وانی ديکه هه يه، بويه توانستی هاريکاری و يارمه تيدانيان له گه ل يه کتريدا هه يه، نه مه ش يارمه تيده ره بۆ پيشکه وتن و پيشخستنی شارستانيه تی مروؤفايه تی (Kegley, 1995, 4). له سه ر نهو بنچينه يه يه که ليبراليزمی نمونه یی؛ پيداگری له سه ر پابه ندبونی تاک و ده ولته كان به پاراستن و خزمه تکردنی کؤمه ليک پرهنسيپ و بنه ما ی نه خلاقى و ياسای ده کاته وه، باوه ريان وايه نه کتاره کانی سياسه تی جيهانی به دواى به ديپنهانی کؤمه ليک ئامانجی ئايدیالی و هاوبه ش و مروؤی بالا دا ده گه رپن؛ نهک هه ولى جهنگ و کوشتار بدن. نمونه به وه ده هيننه وه که کؤمه له ی گه لان و نه ته وه يه کگرتوه كان و کارنامه کانيان وهک دو دامه زراوه ی جيهانی گه وره، هاوکات کارنامه و ريککه وتن نامه نيوده ولت ييه کانی ديکه ش روؤی کاريگه ريان هه بوه له سه ر که مکړدنه وهی جهنگ و پيکدادانه سه ربارزييه كان له نيوان ده ولته تاندا. بهو جوړه باوه ريان وايه که به لای ده ولت و تاکه کانه وه جهنگ ديارده يه کی نه خوازراو و نه گريسه، نهو ناکوکيه سه ربارزيپانه ش که روده دن به باوه رى نه وان ده رواويشته ی ژينگه و بارودوخی نيوده ولت ييه نهک نه وهی سروشتی مروؤف و ده ولته تان و نه کتاره جيهانييه كان شه رهنه گيزانه بيت، به لکو تاک و ده ولته تان زورترين هه ول و تيکو شانيان له پيناو چاره سه رکړدن کيشه و ناکوکی و ته نگه ريه سياسی و کؤمه لايه تی و ئابورييه کانه به خيړاترين شيوه (توفيق، ۲۰۰۹، ۸۴-۸۵). نهو بۆچونه تاراده يه کی زور

ئایدیالییه، چونکه له راستییدا دهوڵەتان زیاتر له روانگەى بەرژەوهەندى و پۆیستییەکانى خۆیانەوه مامەلە لەگەڵ پرس و بابەتەکاندا دەکەن، مەرج نییه هەمیشە هەوڵی چارەسەرکردنی کێشە و تەنگەژە سیاسییەکان بدەن، بەلکو دەکرێت زۆرجار هەندێک له دهوڵەتەکان هۆکاری سەرھەڵدانی کێشەکان یاخود بەردەوامیکیشانی تەنگەژە سیاسییەکان بن، بەجۆرێکی وا که هەندێکجار دامەزرێوە جیهانییه گەورەکانی له شیوەی نەتەوه یەگرتووەکان و رێکخراو و دامەزرێوە سنووربەر نیشتمانییهکانی دیکەش ناتوانن سنور بۆ هەندێک له رەفتار و سەرکێشی و سەرپێچییەکانی دهوڵەتان دابنێن. بەردەوامی جەنگ و کوشتاری بەرفراوان و پێشیلکاری بەرچاوی یاسای نیوڤه‌وڵەتی و بنەما و پره‌نسیپەکانی مافەکانی مرۆف له جەنگی نێوان ئیسرائیل و فەلەستین، روسیا و ئۆکراینا و کاریگەری نەرتنی بەرچاوی ئەو جەنگانە لەسەر سروشت و ژینگە و ژیاى ژمارەیه‌کی زۆری خەلک، لەو روه‌وه نمونه‌ی بەرچاون.

هەرچەندە لیبرالیزمی نمونه‌ی؛ دان به پاشاگەردانیبونی سیستەمی نیوڤه‌وڵەتیدا دەنێت، بەلام له‌گەڵ ئەوه‌شدا پێیانوايه که هۆشیاری کۆمه‌لایه‌تی و بنەما و به‌ها مۆرالییه هاوبه‌شه‌کانی نێوان مرۆفه‌کان، رەنگدانەوه‌یان له‌سەر سیاسه‌تی نیوڤه‌وڵەتی هه‌یه. به‌جۆرێک ده‌توانرێت له‌سەر ئەو بنچینه‌یه ئەگەری نه‌ه‌یشتنی پاشاگەردانی، بونیادنانی هاریکاری، پێکه‌وه‌ئێوان، خۆشگوزەرانى و ئاشتی پێشبینی بک‌رێت (Fernandes, 2016, 15. & Alshdaifat, 2020, 359). به‌و جۆره‌ باوه‌ریان وایه که ب‌لاوبونه‌وه‌ی به‌ها ئەخلاقییه هاوبه‌شه‌کان له‌ناو تاک و ده‌وڵه‌ت و ئەکته‌ره نیوڤه‌وڵه‌تییه‌کاندا، کاریگەری به‌رچاوی هه‌یه له‌سەر پێکه‌یتانی کۆمه‌لگایه‌کی پێکه‌وه‌گونج‌اوی جیهانی ئاشتیخواز (توفیق، ۲۰۰۹، ۸۶).

تیۆری لیبرالیزمی نمونه‌ی له‌وه‌دا هاو‌رایه‌ له‌گەڵ تیۆری ریا‌لیزم که ئەکته‌ره‌کان به‌شیوه‌یه‌کی سەر‌به‌خۆ و ئەق‌لانیانه به‌دوای پاراستن و زیاد‌کردنی به‌رژەوه‌ندییه‌کانیاندا ده‌گه‌ڕێن. به‌لام جیاوازییه‌کی به‌رچاویان هه‌یه سه‌باره‌ت به‌ چۆنیه‌تی هه‌وڵدان بۆ پاراستن و زیاد‌کردنی ئەو به‌رژەوه‌ندیانه. له‌ روانگەى مۆرگ‌ساو وه‌ک تیۆرس‌نێکی ریا‌لیستی؛ ده‌وڵه‌ته‌کان بۆ ئەوه‌ی هێز و به‌رژەوه‌ندی نه‌ت‌ه‌وه‌ییان به‌ره‌وپێشه‌وه‌ به‌ن، پۆیستیان به‌وه‌یه که ده‌ست‌به‌سه‌ر سەرچاوه‌ی زیاتر‌دا بگرن، له‌به‌رئ‌ه‌وه‌ی سەرچاوه‌ به‌رده‌سه‌ته‌کان سنووردارن، هه‌میشه ئەگەری کێپ‌رک و مەملانی و هه‌تا رودانی جەنگەکانیش کراوه‌ ده‌بێت. به‌لام له‌ روانگەى لیبرالیزمی نمونه‌ی نوێدا؛ جەنگ ده‌رئ‌ه‌نجام‌پێکی حه‌تمی کێپ‌رک‌پ‌ک‌کان نییه، به‌لکو ئەوه‌ی حه‌تمییه‌ بریتییه له‌ رودانی هاریکاری نیوڤه‌وڵه‌تی بۆ زیاد‌کردنی سەرچاوه‌کان و دابه‌ش‌کردنه‌وه‌یان، هه‌ر به‌و رێگایه‌شه که به‌دی‌ه‌یتانی به‌رژەوه‌ندی هاوبه‌ش به‌ مومکین ده‌زانن. وه‌ک ئەوه‌ی ئیمانوئیل کانت Immanuel Kant؛ پێی‌وايه کاتیک ده‌وڵه‌ته‌کان به‌شداری بازگانی هاوبه‌ش ده‌کەن، ئەنجامه‌که‌ی قازانجی دولا‌یه‌نه و که‌م‌تری‌ونه‌وه‌ی جەنگ و کێپ‌رک‌پ‌ک‌انه و له‌ ده‌رئ‌ه‌نجام‌یشدا په‌ره‌سه‌ندنی ئاشتی لێده‌که‌وت‌ته‌وه. به‌و جۆره؛ به‌رژەوه‌ندی هاوبه‌شی ئابوری و ب‌لاو‌کردنه‌وه‌ی ئاشتی جیهانی لایان؛ هێنده‌ی چه‌مکی هێز و به‌رژەوه‌ندی نه‌ت‌ه‌وه‌ی لای ریا‌لیزم گ‌رن‌گه؛ هه‌تا ئەو ئاسته‌ی که باوه‌ریان وایه گ‌رن‌گیدان به‌و پ‌رسانه، هاندەر و یارمه‌تیده‌ری سهره‌کییه له‌پێناو گه‌شه‌پێدانی هاریکاری زیاتر و په‌رینه‌وه به‌ره‌و جیهانیکی سه‌قامگیرتر و ئارام‌تر (Realism and Idealism In International Relations, 2023).

گ‌رن‌گه ئاماژه بۆ ئەوه بک‌رێت که له‌ روانگەى تیۆری لیبرالیزمی نمونه‌ییدا؛ پ‌رسی ئاسایشی به‌کۆمه‌ل گ‌رن‌گییه‌کی ب‌لا‌ی هه‌یه، ئەمه‌ش به‌تایه‌ت له‌پێناو رێگری له‌ هه‌ل‌گ‌یرسانه‌وه‌ی جەنگه جیهانییه گ‌ه‌وره‌کانی هاوشیوه‌ی جەنگی یه‌که‌م و دوهمی جیهانی. ودرۆ ویلسۆن Woodrow Wilson سه‌رۆکی پێشوت‌ری ویلا‌یه‌ته یه‌گ‌رت‌وه‌کانی ئەمریکا، له‌ راگه‌یه‌ندراوه ۱۴ خا‌لییه‌که‌یدا که له ۸ی کانونی دوهمی ۱۹۱۸ بۆ کۆنگ‌رێسی و‌لاته‌که‌ی خسته‌پ‌رو؛ روانگەى نمونه‌ی خۆی بۆ بارودۆخی دوا‌ی جەنگی یه‌که‌می جیهانی و هێنانه‌ئ‌ارای ئاشتییه‌کی جیهانی ده‌خاته‌رو. تیا‌یدا جەخت له‌سەر پێکه‌یتانی

دامه زراوهیه کی بالای جیهانی (کۆمه‌له‌ی گهلان) له پیناو به‌دییه‌نانی ئاسایشی به‌کۆمه‌ل و ڕیگریکردن له هه‌لگیرسانی جه‌نگه‌ گه‌وره‌کانی هاوشیوه‌ی جه‌نگی یه‌که‌می جیهانی؛ ده‌کاته‌وه (The Fourteen Points: Woodrow Wilson and the U.S. Rejection of the Treaty of Versailles, 2023). به‌و جو‌ره‌ بیرۆکه‌ی ئاسایشی به‌کۆمه‌ل لای لیبرالیزی نمونه‌ی کلاسیک له به‌رامبه‌ر روانگه‌ی ریا‌لێزم بۆ هاوسه‌نگی هێز ده‌وه‌ستیت. ته‌گه‌ر ریا‌لێزم پشتگیری له هاوسه‌نگی هێز ده‌کات و جه‌وه‌ره‌که‌ی ململانی و کێڕکێی نیوان هاو‌په‌یمانی‌تیه‌ جیاوازه‌کان له‌خۆیده‌گریت. لیبرالیزی نمونه‌ی جه‌خت له‌سه‌ر بیرۆکه‌ی "ئاسایشی به‌کۆمه‌ل؛ Collective Security" ده‌کاته‌وه (ئه‌لعیقابی، ۲۰۰۸، ۱۷۰ و ۱۸۶).

له‌لایه‌کی دیکه‌وه؛ له‌به‌رامبه‌ر گرنگیدان به‌ چه‌مکی به‌رژه‌وه‌ندی نه‌ته‌وه‌ی وه‌ک سیاسه‌تی بالای ریا‌لێزم، لیبرالیزی نمونه‌ی؛ پێداگری له‌سه‌ر بیرۆکه‌ی (پێکه‌وه‌گونجانی به‌رژه‌وه‌ندییه‌کان؛ Harmony of Interests) ده‌کاته‌وه. به‌و مانایه‌ی که‌ وایده‌بینن سازانێکی سروشتی له‌نیوان به‌رژه‌وه‌ندی بالای تاک و کۆمه‌ل و ده‌وله‌ته‌کاندا هه‌یه. بۆ به‌هێزکردنی ئه‌و بۆچونه‌شیان پرسی ئاشتی به‌ نمونه‌ ده‌هێننه‌وه‌ که‌ به‌دییه‌نانی ئه‌و پرسه‌ له‌ خزمه‌ت به‌رژه‌وه‌ندی هه‌مو ده‌وله‌ته‌کان دایه. بۆیه‌ هه‌ر ده‌وله‌تێک هه‌ولێ به‌دییه‌نانی ئاشتی نه‌دات یاخود کۆسپی بۆ دروست بکات، گوزارشته‌ له‌سه‌ر ئه‌وه‌ی که‌ ئه‌و ده‌وله‌ته‌ ده‌وله‌تێکی ناعه‌قلانییه‌ و له‌ پێودانگ و پره‌نسییه‌ ئه‌خلاقییه‌کان لای داوه (فه‌ره‌ج، ۲۰۱۸، ۷۴). به‌و جو‌ره‌ روانگه‌ی لیبرالیزی نمونه‌ی؛ روانگه‌یه‌کی گه‌شبینه. باوه‌ری به‌ ئاسایشی به‌کۆمه‌ل و پێکه‌وه‌گونجانی به‌رژه‌وه‌ندییه‌کان و به‌دییه‌نانی ئاشتی جیهانی هه‌یه. توێژه‌ر هیدلێ بۆل Hedley Bull؛ روانگه‌ی به‌شێک له‌ نوسه‌ر و توێژه‌رانی لایه‌نگری لیبرالیزی نمونه‌ی/ ئایدیالی له‌وه‌دا پوخت ده‌کاته‌وه، که‌ ئومێدێکی به‌هێزیان به‌ بیرۆکه‌ی پێشکه‌وتن و په‌ره‌سه‌ندنی په‌یوه‌ندییه‌ نیوده‌وله‌تیه‌کان به‌ره‌و جیهانیکی ئازام و سه‌قامگیر هه‌یه؛ له‌و نیوه‌نده‌شدا پێکه‌نانی دامه‌زراوه‌ و ڕێکخراوه‌ نیوده‌وله‌تیه‌کان یاخود حکومه‌ت و حوکمرانییه‌کی جیهانی وه‌ک میکانیزمێکی گونجاو له‌پیناو پراکتیزه‌بونی بیرۆکه‌کانیان و پێشخستنی ئاشتی و ئاسایشی جیهانی ده‌بینن (Alshdaifat, 2020, 15-16).

له‌ دوا‌ی کۆتاییهاتنی جه‌نگی سارد و روخانی دیواری به‌رلین له‌ سالی ۱۹۸۹، ڕکابه‌ری نیوان هه‌ردو بلۆکی رۆژه‌لات و رۆژئاوا کالتربویه‌وه. ته‌گه‌رچی جه‌نگ و ململانی سه‌ربازیه‌کان کۆتایان نه‌هات، به‌لام ڕێککه‌وته‌کانی کۆنترۆڵکردنی چه‌ک خێراتر په‌ره‌یانسه‌ند، دیموکراسی له‌سه‌ر ئاستی جیهان زیاتر بلأوبویه‌وه، هاریکاری ته‌نانه‌ت له‌بواره‌کانی په‌یوه‌ست به‌ ئاسایشی نیوده‌وله‌تی و ده‌ستپوه‌ردانه‌کانی په‌یوه‌ست به‌ پاراستنی مافه‌کانی مرۆف به‌شیوه‌یه‌کی کرده‌ی رويدا (بۆ نمونه‌ هاو‌راپی و هه‌ماهه‌نگی سه‌رجه‌م ئه‌ندامانی ئه‌نجومه‌نی ئاسایش له‌ پرسی ده‌ستپوه‌ردانی ده‌ره‌کی له‌ کاروباری ناو‌خۆی عێراق و ده‌رکردنی بریاری ۶۸۸ له‌ دژی سه‌رکوتکارییه‌کانی رژیمی به‌عس بۆ سه‌ر باشوری کوردستان و پێشێڵکردنی مافی هاو‌ولاتیانی سفیل-توێژه‌ر). ئه‌مانه‌ پێچه‌وانه‌ی پێشبینیه‌کانی تیۆر و ئاراسته‌ تیۆرییه‌ ریا‌لیسته‌کان بون (Weber, 2005, 39). لێ‌وه‌هه‌ ئاراسته‌ی تیۆری لیبرالیزی نمونه‌ی نوی، به‌ پێشه‌نگایه‌تی چارلز کیگل Charles W. Kegley؛ ئه‌و ته‌رگیومینته‌ی خسته‌رو که‌ جیهانی دوا‌ی جه‌نگی سارد زۆر له‌و جیهانه‌ ده‌چیت که‌ وردۆ ویلسن له‌ دوا‌ی جه‌نگی یه‌که‌می جیهانییه‌وه‌ خه‌ونی پێوه‌ده‌بینی. هه‌روه‌ک له‌ ئارتیکلیکدا به‌ ناو‌نیشانی "ساتی ئایدیالیزی نوییه‌ له‌ توێژینه‌وه‌ نیوده‌وله‌تیه‌کاندا؟ ئه‌فسانه‌ ریا‌لیستییه‌کان و راستیه‌ نیوده‌وله‌تیه‌ نوییه‌کان The Neoidealist Moment in International Studies? Realist Myths and the New International Realities" ئه‌و پرسه‌ ده‌خاته‌ به‌ر باس و لیکۆلینه‌وه‌ که‌ گۆرانکارییه‌ نوییه‌کانی سیاسه‌تی جیهانی له‌ قوناغی دوا‌ی جه‌نگی ساردا، پێداچونه‌وه‌ی به‌ پارادایمه‌

بیرۆکه‌ی "حکومه‌تی جیهانی" بێگه‌یه‌کی گ‌رنگ له‌ تێزه‌کانی لیبرالیزمی نمونه‌پیدا داگیرده‌کات، له‌ سه‌ده‌ی بیسته‌مه‌وه مه‌رجی دیموکراسی جیهانی بۆ ئه‌و حکومه‌ته‌ زیادده‌که‌ن. پشت‌به‌ست به‌و لۆژیکه‌ی که‌ پێیانوایه‌ ئه‌و کێشانه‌ی رۆبه‌روی کۆمه‌لگای مرۆپی جیهانی ده‌بنه‌وه، قورسه‌ به‌ی حکومه‌ت یان رێکخستنیکی دیموکراسی جیهانی چاره‌سه‌ر بک‌رێن (العلاق، ۲۰۱۹، ۲۰۶-۲۰۷). به‌لام له‌گه‌ڵ ئه‌وه‌شدا، گ‌رنگه‌ ئاگاداری ئه‌وه‌ بین که‌ لیبرالیزمی نمونه‌یی؛ وای نابینیت که‌ به‌ته‌نها "حکومه‌تی جیهانی" چاره‌سه‌ری تاقانه‌بێت بۆ ده‌رچون له‌ دۆخی پاشاگه‌ردانی نیوده‌وه‌ڵته‌ی و کێشه‌ و ته‌نگه‌ژه‌ جیهانییه‌کان. به‌لکو پێیانوایه‌ ده‌کریت ئه‌و ئه‌رکه‌ له‌ رێگای کۆمه‌له، رێکخراو، دامه‌زراوه‌ هاریکارییه‌ ره‌سمی و نا‌ره‌سمیه‌کان و په‌یوه‌ندییه‌کانی نیوان ده‌وه‌ڵه‌تانی خاوه‌ن سه‌روه‌ریشه‌وه‌ جێبه‌جێ بک‌ریت. ئه‌مه‌ش له‌به‌رئه‌وه‌ی باوه‌رپیان وایه‌ که‌ ته‌نگه‌ژه‌کانی جیهان په‌یوه‌ندیدار نین به‌ سروشتی مرۆفه‌کانه‌وه، به‌لکو په‌یوه‌ندیدارن به‌ شیوازه‌کانی رێکخستنی جیهانییه‌وه (العلاق، ۲۰۱۹، ۲۱۸-۲۱۹). هه‌روه‌ک باوه‌رپیان وایه‌ که‌ چاره‌سه‌رکردنی ئه‌و کێشه‌ و ته‌نگه‌ژانه‌ و تێپه‌راندنی بارودۆخی پاشاگه‌ردانی نیوده‌وه‌ڵته‌ی و به‌دییه‌پێنانی دادپه‌روه‌ری و ناشتی جیهانیش، له‌ رێگای به‌دیموکراسی‌کردنی زیاتری جیهان و په‌ره‌پێدانی دامه‌زراوه‌کان و هاریکاری جیهانییه‌وه‌ به‌دییه‌هێترین، نه‌ک کۆمه‌لێک پێدراوی سروشتی بن (العلاق، ۲۰۱۹، ۲۱۸). له‌ روانگه‌ی لیبرالیزمی نمونه‌پیدا؛ به‌و شیوه‌یه‌ زهمینه‌ بۆ پێکهێنانی کۆمه‌لگا، هوکمرانی یان حکومه‌تییکی جیهانی خۆش ده‌بێت، به‌تایبه‌ت چونکه‌ له‌ رۆژگاری ئه‌م‌رۆدا، جیهانگیری ژماره‌یه‌ک ئامرازی جو‌راوجو‌ری په‌یوه‌ندی و پێکه‌وه‌به‌ستن و پشت‌پێکه‌به‌ستنی ده‌سته‌به‌ر کردوه، که‌ توانستییکی به‌هێزی به‌ کۆمه‌لگای مه‌ده‌نی جیهانی به‌خشیه‌ که‌ له‌ خواره‌وه‌ فشارتێکی کاریگه‌ر له‌سه‌ر حکومه‌ت و ده‌وه‌ڵت و رێکخستنه‌ جیهانییه‌کان دروست ده‌که‌ن (العلاق، ۲۰۱۹، ۲۱۹)؛ به‌ ئاراسته‌ی چاره‌سه‌رکردنی کێشه‌ و ته‌نگه‌ژه‌ و پرسه‌ جیهانییه‌ گه‌وره‌ و کاریگه‌ره‌کان و به‌دییه‌پێنانی ناشتی. به‌لام له‌گه‌ڵ ئه‌وه‌شدا مه‌رج نییه‌ هه‌میشه‌ ئه‌و فشارانه‌ ره‌نگدانه‌وه‌ی ئه‌رێنی و سروشتی جیهانگیری بن، به‌لکو ده‌کریت ئه‌و زله‌په‌ژانه‌ی کاریگه‌ری و هه‌ژمونی زیاتریان به‌سه‌ر جیهانگیری و سیاسه‌تی جیهانییه‌وه‌ هه‌یه، هه‌ندیکجار له‌به‌ر به‌رژه‌وه‌ندی خۆیان جو‌رتک له‌ هه‌لمه‌ت و فشار له‌ دژی نه‌یاره‌کانیان به‌ریابکه‌ن.

به‌و شیوه‌یه پرسی هه‌ره بالا لای لیپرالیزی نمونه‌یی (کۆن و نوێ) له سه‌ره‌تای سه‌ده‌ی بیسته‌مه‌وه تاوه‌کو ئیستا گه‌یشتنه به جیهانی‌ک که جه‌نگ تیی‌دا نه‌بی‌ت و ناشتی جیهانی سه‌قامگیر بی‌ت (العلاق، ۲۰۱۹، ۲۱۶-۲۱۷). بۆ ئەمەش جۆن هێرتز؛ هاریکاری به پۆیستییی کی گرنگ له‌پیناو قازانج و به‌رژه‌وه‌ندی نه‌توهه جیاوازه‌کان ده‌زانیت. به‌و مانایه‌یی که له روانگه‌ی لیپرالیزی نمونه‌یی نویدا؛ ره‌فتاری بنه‌مادار و ئامانجی ئەخلاق و گرنگیدان به دادپه‌روه‌ری و هاریکاری هاو به‌ش، ده‌توانیت هیز و قازانج و به‌رژه‌وه‌ندییه‌کانی نه‌توهه‌کان زیادبکات و گرژی و به‌ریه‌ککه‌وتن له‌گه‌ل به‌رژه‌وه‌ندی نه‌توهه‌کانی دیکه که متر بکاته‌وه (Kegley, 1993, 143). به‌و جۆره لیپرالیزی نمونه‌یی به‌رژه‌وه‌ندی بالا‌ی نه‌توهه‌کان و گه‌لانی جیهان، له پاراستنی کۆمه‌لێک بنه‌مای ئاکاری و ئەخلاقیدا و په‌ره‌پیدانی زیاتر هاریکاری و پیکه‌وه‌ژیان و به‌ده‌یه‌تینانی ناشتی و سه‌قامگیردا؛ ده‌بینته‌وه، نه‌ک له جه‌نگ و کوشتار و زیادکردنی زباتری هێزی سه‌ربازی و داگیرکاریدا.

که واته تیۆری لیبرالیزمی نمونه‌ی کلاسیک و نویی خواهنی روانگه‌یه‌کی گه‌شینه‌بو سروشتی مروّف و دواتریش سروشتی سیاسه‌تی جیهانی. له‌بری هیزی سه‌ربازی و به‌رژه‌وهندی نه‌ته‌وه‌یی، جه‌خت ده‌خاته‌سه‌ر رۆلی ئه‌رێنی پتوهر و به‌ها ئه‌خلاق و یاساییه‌کان له‌سه‌ر ره‌فتار و په‌یوه‌ندی تاکه‌کان و دواتر ده‌وله‌ته‌کان، به‌ئاراسته‌ی به‌ده‌یهێنانی دیموکراسی و ه‌اریکاری و ئاشتی جیهانی. به‌مانایه‌کی دیکه‌له‌بری ئه‌وه‌ی هاوشپۆه‌ی رابێزم شروّقه‌ی ئه‌وه‌ بکات که ده‌وله‌ته‌کان و

ئه کته ره جيهانييه کان چۆن رهفتارده کهن، جهخت دهخاته سهر ئه وهی که پيوسته چۆن رهفتار بکهن. له و چوارچيوه دا گه شين به تيپه راندنی دوخی پاشاگهردانی نيوده وه ته و گه يشتن به ئاشتيه کی هه مه لايه نه ی جيهانی. ههروهک له ژير روشنای ئه وهی خرايه رو، ده گه ينه ئه وه ده رته نجامه ی که ئاراسته ی تيوری ليپاليزمی نمونه یی، هه بونی ريزبه ندييه کی هه ره می له نيوان پرسه سهر بازي و ئاسايشيه کان وهک پرسى په يوه نديدار به سياسه تی بالآ و، پرسه ئابوری و کومه لايه تی و ژينگه ييه کان وهک سياسه تی نزم؛ ره تده کاته وه. له بری ئه وه گرنگيه کی بالآ به پرسه مۆرالی و ئاکاريه کان و به ديته نانی ئاشتی و ئاسايشی جيهانی دهدات، هه ره له بهر ئه وه ده کریت بگوتريت که له روانگه ی تيوری ليپاليزمی نمونه ييدا، ژينگه وهک پرسى مۆرالی و ئاکاری پتگه و شوینى گرنکی هه يه بو سهر جهم ده وه تان و جيهان به گشتی. به لام گریمانه و گوته زاکانی ئه و تيوره له و پوهه جیگی ره خنه که تاراده يه کی زور ئايديالی و خه يالین، مهرج نيه هه ميشه ده وه ت و ئه کته ره جيهانييه کان له پیناو به ديته نانی ئاشتی و ئاسايشی جيهانی و، پاراستی ژينگه و به ها و پرهنسيه ئه خلاق و مۆرالی و ئاکاريه کان؛ هاريکاری له گه ل يه کتريدا بکهن.

داخوای دوهم: پرسه جيهانييه کان له روانگه ی تيوری ئاشتی ديموکراسيدا

تيوری ئاشتی ديموکراسی؛ ئاراسته يه کی سهره کی تيوری ليپاليزمه له په يوه ندييه نيوده وه ته ييه کاند. په يوه ندييه کی به هیز و دانه براوی له گه ل ئاراسته تيوريه ليپاله کانی دیکه دا هه يه. روانگه ی سهره کی ئه م ئاراسته تيوريه جهخت دهخاته سهر ئه و تيزه ی که په يوه ندييه کی پته و له نيوان سيسته می فه رمانر ه وای ناوخوی ده وه تان و سيسته می نيوده وه ته ی / جيهانيدا هه يه. هه تا وه کو ده وه ته کان له ناوخودا زياتر به ره و به ديموکراسيون بچن، جهنگ و ململانی نيوده وه ته ييه کان به ره و که مته رونه وه ده چن. له به رامبه ردا هاريکاری، ئاشتی و ئاسايشی جيهانی زياتر ده بێت. به و جوړه، پرسى هه ره بالآ سه باره ت به تيوری ئاشتی ديموکراسی؛ بریتيه له بلاوکرده وه ی ديموکراسی له سهرانسهری ولاتانی جيهاندا، ئه مه ش له سهر بنه مای ئه و گریمانه سهره کيه يان که ولاته ديموکراسيه کان له گه ل يه کتردا جهنگ به رپاناکهن، بۆيه له گه ل بلاوتر بونه وه ی زياتری ديموکراسيدا، ئاشتی و ئاسايشی زياتر له جيهاندا به رقه راره بێت. به مانايه کی ده قيقتر؛ بلاونه وه ی ديموکراسی به پيشمه رچی سهره کی گه يشتن به ئاشتی هه ميشه یی جيهانی و ده سته به رکردنی هاريکاری نيوده وه ته ی بو چاره سه رکردنی پرسه نيوده وه ته ييه کان ده بينن.

بنچيه ی سهره کی فکری و فه لسه فی تيوری ئاشتی ديموکراسی به ئيمانويل کانت-ه وه ده به سترتته وه، کاتيک له کتيبه که يدا به ناو نيشانی "ئاشتی هه ميشه یی: وتاريکی فه لسه فی Perpetual Peace: A Philosophical Essay" (Kant, 1971)، روانگه ی خوی بو ئاشتی هه ميشه یی جيهانی و چۆنيه تی به ديته نانی دهخاته رو. گریمانه ی سهره کی تيوری ليپاليزم لای ئيمانويل کانت له سهر باوه رتي به هیز به ئه قلانی بونی سروشتی مروف و پيشکه و تنی ژيانی کومه لايه تی وه ستاوه. به و مانايه یی که هه رچه ند تاک و ئه کته ره کان له سهر ماف و به رژه وه ندييه تايبه تيه کانی خویان پيدا گیرن، هيشتا ده توان له نيوان خویاندا هاريکارين له پیناو بيناکردنی کومه لگيه کی ئاشتيخواز و پیکه وه گونجاو. کانت؛ ئاماره بو ئه وه ده کات که مادام گه لان له سهر ئاستی جيهانی په يوه ندی له نيوان خویاندا ده به ستن، چير چه مکى مافی جيهانی ييروکه يه کی وه همی نيه، به لکو پيشلکردنی مافی مروف له هه ر شوینى کارگه رى له سهر ته وای ولاتان و شوینه کانی دیکه ده بێت، له به رته وه زور پيوسته مافی هاوولاتی و مافی گه لان له هه مو شوینىک بپايرزيت. هه تا وه کو گه لان زياتر له يه کتر نزیک ببنه وه و په يوه ندی پته و تر له نيوان خویاندا به ستن، له ئامانجی گه يشتن به ئاشتی هه ميشه یی جيهانی زياتر نزیک ده بنه وه (کانت، ۲۰۱۷، ۵۷-۵۸). ليپاليزمی ئاشتی ديموکراسی؛ باوه رى ته وای به وه هه يه که ده توانريت جهنگ و ململانیکان کو تايان پيه يترت ياخود که مبه رتته وه له ريگی گورانکار يکردن له بون يادی ريکخستنی کومه لگا ناوخويه کان

و به ديموكراسي كوردنياندا و؛ دواتریش گواستنه وهی ئەو بونیاده بۆ سەر ئاستی جیهانی (راسیت، ۲۰۱۶، ۲۵۴). ئەگەرچی ئەو روانگەیه له روی تیۆرییه وه سهرجراکیشه، به لām له راستیدا دواي تپهريوني زیاتر له دو سه ده به سهر بلاوکردنه وهی ئەو کتیبه ی ئیمانوتل کانتدا، هیشتا ئاشتی هه میشه یی جیهانی نه ک به دینه هاتوه، به لکو جیهان به بهردهوامی جهنگ و کوشتاری زۆر و بهرفراوان به خۆیه وه ده بینیت.

له روانگه ی تیۆری ئاشتی ديموكراسیدا، ديموكراسی دژى جهنگه جیهانییه گه و ره كانه. ههروهك ئاماژه بۆ ئەوه ده كه ن كه له ولاتانی خاوه ن سیستهمی ديموكراسیدا؛ حوكمرانه كان نوینه رى گه لن، مافه ئابوری و مولكداريی و سیاسیه كان تیاندا پارێزراوه، حوكمی ده ستور و یاسا تپیاندا به رقه راره. ئەو پتوهر و بنه مایانه ش هانده رن بۆ ئەوه ی ئەو ده ولته تانه له به رپا كردنی جهنگ له گه ل ده ولته ديموكراسیه كانی ديكه دا خۆيان به دوربگرن (رحیم، ۲۰۱۱، ۷۳). مايكل دوئل Michael Doyle تیۆرسیتی ئاشتی ديموكراسی؛ ده لیت "نوینه رایه تی ديموكراسی و پاراستنی مافه كانی مرؤف و دامه زراوه سنوربه نیشتمانییه كان، چه ند تایبه تمه ندییه كن كه ده ولته ديموكراسیه كانی پتده ناسرته وه؛ ئەمانه ش به یه كه وه گوزراشتن له سهر "ویستی به ره و ئاشتیخوازی". به پتچه وانه وه ئەگه ر ده ولته تیک ناديموكراسی بو، ویستی به ره و جهنگ زیاتر ده بیئت (بیلیس، ۲۰۰۴، ۲۸-۴۲۹) و (رحیم، ۲۰۱۱، ۷۳). ههروهك جهخت له سهر ئەوه ده كاته وه كه ئەزمونی سه ده ی بیستهم به لگه یه كی باشه بۆ ئەوه ی باوه ر به وه به ئین كه ئامانجی بالای په یوه ندییه كانی نیوان ولاته لیبراله كان به رقه رار كردنی ئاشتی و هاریكاری و نه هیشتی جهنگه خوتیاوویه كانه. به پروای ئەو نه بونی جهنگ له نیوان ولاته ديموكراسیه كاندا له سه ده ی بیستهمدا، به لگه یه كی به سه بۆ ئەوه ی كه به رگری له ديموكراسی لیبرالی و بلاوکردنه وه ی بكه ی؛ له پیناو به ده یته نانی ئاشتی هه میشه یی جیهانیاندا (Doyle, 2012, 226).

لیبرالیزمی ئاشتی ديموكراسی، رۆلی دامه زراوه و ریکخواه نیۆده ولته تیه حكومی و ناحكومییه كان له بلاوکردنه وه ی بنه ماکانی لیبرالیزم، ديموكراسی، پاراستنی مافه كانی مرؤف، چاره سه ری ئاشتیانه ی ناكوکیه نیۆده ولته تیه كان و فراوان كردنی ناوچه و سنوره كانی ئاشتی جیهانی به رز ده نرخین (فه ره ج، ۲۰۱۸، ۲۴۵). ههروه ها له روانگه ی (ئونیال و روست) دا؛ ديموكراسی؛ پشتپیکه ستن، سهروه ری یاسا و ریکخوا و دامه زراوه نیۆده ولته تیه كان، چه ند بنه ما و پتشمه رچی كی زۆر سه ره كین بۆ گه یشتن به ئاشتی هه میشه یی و پاراستنی ئاسایشی جیهانی (Manan, 2014, 181). لیبراله كان نكوئی له وه ناكه ن كه زۆرجار حكومه ته كان له ژیر كاریگه ری هۆكاری تابیه ت و خۆپه رستانه یاخود له پیناو به هیزتر كردنی پتگه ی سیاسی نوخبه ی حكومران، جهنگ هه لده گیرسین. به لām بۆ رینگگرتن له و بژارده نه خوازراوه و سنوردار كردن و سزادانی ئەو سه ركرده سیاسیه ی كه به دواي ئەو ئامانجه خۆپه رستانه دا ده گه رپن، میكانیزمی هه لبژاردن وه ك پایه یه كی گرنگی هه ر حكومتي ديموكراسی؛ به رینگچاره یه كی گونجاو ده زانن. له روانگه ی لیبراله كاندا، هه لبژاردنی ديموكراسی؛ جهنگه كان سنوردار ده كات، توانای هاوولاتیان بۆ گۆرینی ئەو حكومه ت و سه ركرده سیاسیه به هیز ده كات كه سیاسه تی ده ره كی شه ره نگیزانه په یه وه ده كه ن (McDonald, 2009, 23). به و تپگه یشتنه ی لیبرالیزمی ئاشتی ديموكراسی بیت، ئەگه ر زله یزتی گه و ره ی وه ك چین یان هه ر ده ولته تیک ديكه ی ناديموكراسی (نمونه: كۆریای باكور)؛ به ديموكراسی بكریت و به یترته ناو زۆنی ده ولته ديموكراسیه كانی جیهان، ئەگه ری به ركه وتنی ئەو ده ولته له گه ل ده ولته ديموكراسیه كانی ديكه ی جیهاندا به ره و كه مبونه وه ده روا ت. له به ره وه به باوه ری لیبراله كان ده بیئت له رینگای رۆلپیدانی زیاتر و به شداری پیکردنی زیاتری ئەو ده ولته تانه له دامه زراوه جیهانییه كان و سیستهمی ئابوری جیهانیاندا؛ هه ولی به ديموكراسی كوردنیان بدریت، چونكه به باوه ری ئەوان زله یزه كان ئەگه ر هه مویان به ديموكراسی بكرین، ده توانن به ئاشتی و به بی به كارهیانی هیزی سه ربازی له دژى په كتر؛ پیکه وه بژن (Chernoff, 2007, 67-68). ههروهك ده كریت

ئەو بۆچونەى لیبرالیزمی ئاشتی دیموکراسی و شروڤه بکەین که به باوەری ئەوان چەندی دەولەتی زیاتر بهیترتە ریزی دەولەتانی دیموکراسییەوه، ئەگەری هاریکاری لەنێوان ئەو دەولەتە دیموکراسییانەدا بۆ بەرهنگاریبەوهی قەیران و تەنگەژە جیهانییەکان زیاتر دەبێت. لێرەدا دەکرێت نمونە بە پرستی ژینگە بهیترتەوه، که ئەگەر لەروانگەیهوه خۆتێندەوه بۆ پرسە که بکەین، هەمیشە ئەگەری هاریکاری و کارکردنی پێکەوهی دەولەتە دیموکراسییەکان کراوەتر و نزیکتەر بۆ بەرهنگاریبەوهی مەترسییەکانی پیسبونی ژینگە و گۆرانکارییە مەترسیدارەکانی کەشوههوا و بەرزبۆنەوهی بەرەوهوامی پەلەکانی گەرمی گۆی زەوی.

بەپێچەوانەى تیۆری ریاڵیزمەوه؛ لایەنگرانی ئاشتی دیموکراسی؛ بانگەشەى ئەوه دەکەن که مۆدێلی جەنگ بەسەرچو، بەتایبەت بەهۆی ئەزموونی تالی رابردوی جیهان لەگەڵ نەهامەتی و خەرجییە زۆرەکانی جەنگ، زیادبونی سیستەمە سیاسییە دیموکراسییەکان، فراوانبونی قەبارەى بازارگانی نیودەولەتی، زیادبونی رۆلی یاسای نیودەولەتی و کۆمەڵیک هۆکاری دیکەى جۆراوجۆر (فەرەج، ۲۰۱۸، ۲۴۴-۲۴۵). بە بروای لایەنگرانی لیبرالیزمی ئاشتی دیموکراسی؛ ئەو جەنگانەى که لەلایەن دەولەتە دیموکراسییەکانەوه بەرپادەکرێن زیاتر لەژێر دروشمی گۆرینی رژیمة نادیموکراتییەکان و بڵاوکردنەوهی دیموکراسی و ئاشتی و دورخستەوهی جەنگەکان هەڵدەگیرسێندرێن (کاکەامین، ۲۰۲۰، ۹۳). هەربۆیه پێداگرییەکی توند لەسەر بونی پەيوەندى بەهێز لەنێوان دیموکراسی و ئاشتیدا دەکەن، ئەوان بانگەشەى ئەوه دەکەن که ناوچەیهکی ئاشتی گەرم لەنێوان دەولەتە لیبرال و دیموکراسییەکاندا پەرهی سەندوه، ئەمەش بە پشتراستکردنەوهی گریمانەى تیۆری ئاشتی دیموکراسی بۆ مەیلی ئاشتییخوازانەى کۆمارەکان؛ دادەنێن (Barkawi & Laffey, 2001, 1). وەک رونه لەروانگەى تیۆری لیبرالیزمی ئاشتی دیموکراسیدا، ئاشتی هەمیشەپێ ئامانجی کۆتایی ئەو گەشتە سەختەیه که کۆمارەکان هەولێ بۆ دەدەن (Doyle, Liberal Internationalism:...). بەلام دەکرێت هەندیکجار دەولەتە دیموکراسییەکان لەپێناو بەرژەوهی خۆیان یاخود بۆ گۆرینی ئەو رژیمنەى که لەمپەرن لەبەر دەم ئامانج و مەبەستە سیاسییەکانیان، جەنگەکان هەڵدەگیرسێن و بانگەشەى ئەوهش دەکەن گوايه لەپێناو بڵاوکردنەوهی دیموکراسی و بەرقەرارکردنی ئاشتی جیهانییە. جەنگی ویلایەتە یەگرتووەکان و هاوپەیمانیەکانی لەگەڵ عێراق سالی ۲۰۰۳، بەشیوەیهکی سەرەکی لەژێر دروشمی بڵاوکردنەوهی دیموکراسیدا هەلگیرسێنرا، بەلام ئیستا دواى تێپەربونی زیاتر لە ۲۰ سال، دیموکراسییەکی پێکەشتو لە عێراقدا بەدیناکرێت. لەبەر ئەوه مەرج نییه هەمیشە ئەو جەنگانەى لەژێر دروشمی بڵاوکردنەوهی دیموکراسیدا بەرپادەکرێن، دەرئەنجامەکیان دیموکراسی لەگەڵ خۆیان بهێنن، ئەمە سەرەپای ئەوهی که هەر لە بنەڕەدا گۆرانی دەولەتیی نادیموکراسی بۆ دیموکراسی لە رێگای ئامرازى سەربازییەوه، بژاردەیهکی قورسە.

لایەنگرانی تیۆری ئاشتی دیموکراسی سورن لەسەر ئەو باوەرەى که دەولەتە دیموکراسییەکان لەبەر ئەوهی خواوەنى دامەزرانەى ئازاد و دیموکراسین؛ لەبەرەمبەر هاوولاتیانی خۆیان و مافەکانی مەروڤدا خۆیان بە بەرپرسیار دەزانن، لە رەفتاری دەرەوهشیاندا پەنا بۆ جەنگ و توندوتیژی لەنێوان خۆیاندا نابەن، بەلام دەکرێت هەندیکجار ئەو دەولەتە دیموکراسیانە لەژێر ناوی پاراستنی مافەکانی مەروڤ و چەسپاندنی ئازادی و دیموکراسیدا، بە کردەى سەربازی و هەلگیرساندنی جەنگ رۆبەرپوی دەولەتە نادیموکراسییەکان ببەوه (کاکەامین، ۲۰۲۰، ۹۳). لایەنگرانی ئاشتی دیموکراتی؛ پالپشت بە بۆچونەکانی ئیمانویل کانت؛ سەبارەت بە بەدیھێنانی ئاشتی هەمیشەپێ، گەشبین بە کاریگەری ئەرتی هۆشیاری جیهانی و رێکخستنی سیاسەتی جیهانی بە دامەزرانەى نیودەولەتییهکان لەسەر پێکھێنانی رای گشتی جیهانی بۆ دروستکردنی فشار لەسەر دەولەتان که بەرەوهوام بن لە چوونە ناو دەستپێشخەرییهکانی پەيوەست بە چەک دامانین و دورکەوتنەوه لە هەلگیرساندنی جەنگەکان (العلاق، ۲۰۲۰، ۲۱۶). هەر وەک قسە لەسەر پرستی خۆشگوزەرانى

ده کهن؛ وهک فاکته ریکي کارنگه ره سهر دهوله تان تاوه کو بیر له جهنگ نه که نه وه. ئه مهش بهو پاساوهی که به دیهینانی خوشگوزهرانی سه بارهت به دهوله تان پیوستیه کی زور گرنگه (مصباح، ۲۰۱۱، ۷۸).

بهو شیوهیه دهرده که ویت که سهره رای به گرنگبینی پرسی خوشگوزهرانی هاوولاتیان و لایه نی تابوری و هه لباردن و مافه یاسایی و سیاسیه کانی مروف و بهرزه و هندی نه ته و هی دهوله تان، پرسی هه ره بالا و گرنگ له روانگهی تیوری ناشتی دیموکراسیدا، به دیهینانی ناشتی هه میسه پی جیهانییه. به دیموکراسی کردنی ولاتان و بلاوونه و هی دیموکراسی جیهانی؛ به رینگ و میکانیزی هه ره سهره کی بۆ گه یشتن بهو ئامانجه بالایه ده بین. له ژیر رۆشنایی ئه و دهرئه نجامه دا، ده کریت بگوتریت که بهو روانگه یه پی تیوری ناشتی دیموکراسی بیت، ئه و دهوله تانه ی که دیموکراسین یاخود به دیموکراسی کراون باشر ده توان هاریکاری نیوده وه له تیوان خویندا دهسته به ربکه ن له پیناو روبه روبونه و هی قه یران و تهنگه ژه و پرسه جیهانییه مه ترسیداره کانی له شیوه ی پیسبونی ژینگه و گۆرانکارییه مه ترسیداره کانی که شوه و ا. به لام ره شبین سهرهت به ئه نجامدانی هاریکاری نیوده وه له تیوان دهوله ته دیموکراسی و نادیموکراسیه کاند بۆ بهرهنه گاریونه و هی ئه و قه یران و پرسه جیهانییه. له بهرته و وه و له پیناو به دیهینانی ناشتی هه میسه پی جیهانی و دهسته به رکردنی ئه و جور هاریکارییه نیوده وه له تییه، جه ختی زور له سهر بلاوکرده و هی دیموکراسی و به دیموکراسی کردنی ولاتان ده که نه وه، ته نانهت له و پیناوه دا به رپا کردنی جهنگیش به بژاردیه کی ره و ده زانن. به لام ئه و بانگه شانه ی که له له لایه ن زله یزه کانه وه سهرهت به به رپا کردنی جهنگه کان له پیناو بلاوکرده و هی دیموکراسی و به رپا کردنی ناشتییه وه ده کرین، مه رج نییه هه میسه راستین. هه ندیکجار دهوله ته دیموکراسیه به هیزه کان، له پیناو بهرزه و هندییه کانی خوین؛ له ژیر دروشمی دیموکراسیدا، جهنگه کان به رپاده کهن و له بری هاریکاری بۆ چاره سه رکردنی تهنگه ژه جیهانییه کان، لیکه و ته ی زور نه رینی له سهر هه ندیک له و پرسانه به جیده هین. پرسی ژینگه یه کیکه له و پرسانه ی که به هوی به رپا کردنی جهنگه کانه وه زیاتر پیس ده بیت و لیکه و ته و دهرئه نجامی مه ترسیدارتر له سهر جیهان و ژیا نی مرو فایه تی به جیده هین.

باسی دوهم: پرسه جیهانییه کان له روانگهی لیبرالیزی نویدا

لیبرالیزی نوێ New Liberalism؛ یه کیکه له لقه هه ره سهره کییه کانی تیوری لیبرالیزم له په یوه ندییه نیوده وه له تییه کاند که له ئاراسته تیورییه ریالیسته کان گه شبینتره سهرهت به په یوه ندی، کارلیک و پرسه نیوده وه له تییه کان. روانگهی سهره کی تیوری لیبرالیزی نوێ؛ گریمانه ی فره ی ئه کته ره نیوده وه له تییه کان و رۆلی دامه زراوه نیوده وه له تییه کان له ئاسانترکردنی هاریکاری جیهانی له پیناو که مکرده و هی جهنگ و ململانێکان و چاره سه رکردنی کیشه و تهنگه ژه جیهانییه کان و گه یشتن به جوریک له ناشتی و ئاسایشی جیهانی ده کهن. به شیوه یه کی گشتی ئاراسته ی تیوری لیبرالیزی نوێ دابه شده بیت به سهر هه ردو لقی لیبرالیزی دامه زراوه یی و لیبرالیزی دامه زراوه یی نویدا. هه ردو ئاراسته که؛ هه بونی پۆلینکارییه کی هه ره یی بۆ پرسه جیهانییه کان به سهر پرسه کانی په یوه ست به سیاسه ته بهرز و سیاسه ته نزمه کاند ره تده که نه وه، ههروهک هاوړان له سهر رۆلی بالای دامه زراوه و ئه کته ره ناده وه له تییه جیهانییه کان له سهر پرسه گرنگ و کارنگه ره کانی جیهان، به لام له کۆمه لیک ورده کاریدا له یه کتری جیاده بنه وه. له م باسه دا له روانگهی تیوری هه ردو ئاراسته که سهرهت به پرسه جیهانییه کان ده کۆلینه وه.

داخوازی یه که م: پرسه جیهانییه کان له روانگهی لیبرالیزی دامه زراوه ییدا

لیبرالیزی دامه زراوه یی؛ خاوه نی روانگه یه کی گه شبین و فره ی Plurality یه سهرهت به سیاسه تی جیهانی، په یوه ندی، ئه کته ره، کارلیک و پرسه جیهانییه کان. بهو مانایه یی که له روانگهی لیبرالیزی دامه زراوه ییدا، دامه زراوه و ئه کته ره ناده وه له تییه و نیوده وه له تییه کان رۆل له سیاسه تی جیهانی و ئاسانکاری بۆ ره خساندنی هاریکاری نیوده وه له تییه و

چارهسهرکردنی تهنگهژه جیهانییهکاندا دهگیرن. ئەمانهش وهک ئیلهامبهخش و ئومیدیک دهبین که دهتوانریت بههۆیانهوه رکهبهری و جهنگه نیودهولهتیهکان کهمتر بکرتیهوه، له بهرامبهردا ناشی و ئاسایشی جیهانی بهدیبهێنریت. روانگهی لیبرالیزی دامهزراوهی یاخود کارایی/ فهرومانیتی Functionalism بۆ پرسه جیهانییهکان بهشیوهیهکی گشتی له دهوری ئەو گریمانهیه دهخولیتیهوه که ئەگەر لهڕیگی دامهزراندن و بههێزکردنی دامهزراوه ههڕیمی و نیودهولهتیهکانهوه، گرنگیهکی پیشینهیتر و بنچینهیتر به چارهسهرکردنی پرسه هونهری و تهکنیکییهکان بدریت، چارهسهرکردنی ئەو پرسانه، کاریگهری بهرچاوی دهییت لهسهر ههنگاونان بهرهو چارهسهرکردنی پرس و کیشه سیاسی و ستراتیژییه گهوره جیهانییهکانی دیکه.

بهرای جوزیف گریکو Joseph M. Grieco؛ یه کتیک له تیۆرسینه ریاڵیستهکان؛ ئەگەر له روانگهی ریاڵیزمهوه، ئامانجی سهرهکی دهولهتان بهدهستهێنانی هێز و ئاسایش بییت، ئەوا له روانگهی لیبرالیزی دامهزراوهیهوه، پهڕهسهندنی بهرفراوانی چهکی ئەتۆمی و درکردن به مهترسییهکانی و زیادبونی زۆری خهرجی و تیچونهکانی جهنگ و پهڕهسهندنی بهرفراوانی پهیوهندییه ئابوری و بازگانییهکان، وایکردوه که دهولهتان کهمتر بیر له جهنگ و کوشتار بکهنهوه، بهلکو لهبری ئەوه زیاتر پشت بهیهکتر دههستن و لهپێناو سهقامگیرکردنی نرخ و گهیشتن به خوڤگوزهرانی و ئاسایشی کۆمهلایهتی و پیشکهوونی ئابوری و ژیاڵیکی ئاسوده تیدهکۆشن (Grieco, 1998, 489).

ئاراستهیی تیۆری لیبرالیزی دامهزراوهی یاخود رێبازه فهنکشنالیستییهکان بۆ چارهسهرکردنی پرسه ههڕیمی و نیودهولهتیهکان، رۆلی ئەکتهر و دامهزراوه نادهولهتیهکان له رۆلی دهولهتهکان به گرنگتر و کاریگهتر دهبینیت. ههروهک ئەوهی که دهیقید میترانی David Mitrany تیۆرسینی رێبازی فهنکشنالیستی؛ لهو باوهڕه دایه که ئەو سیستهمهیه له دهولهته نوێیهکان پیکهاتوه؛ ناتوانیت روهبهری گرفته ئابورییه بنچینهیهکان ببیتیهوه، چونکه کۆمهلاگی نیودهولهتی به شیوهیهکی هههرهی دابهشبو بهسهر یه که سیاسیهکاندا، نهک لهسهر بنچینهی ئەو گرفته سیاسیهکانی که پێویستییان به چارهسهرکردن ههیه. ههڕه مهیه که وای له میترانی کردوه که پیشنیاری ئەوه بکات دامودهزگای ههڕیمی و نیودهولهتی لهسهر بنچینهی پشپۆریتی دروستبکریت و له ههنگاوی یه کهمدا کار لهسهر چارهسهرکردنی گرفته هونهری و تهکنیکی و ئاسایی و ئاسانهکان بکریت، له دواتردا ههنگاو به ههنگاو پهڕه به هاریکاری نیودهولهتی بۆ بوارهکانی دیکه و بۆ چارهسهرکردنی گرفته گهوره جیهانییهکانی دیکه بدریت (فهڕه ج، ۲۰۱۸، ۲۴۸). ئەمهش دهرخهری ئەوهیه که له روانگهی ئاراستهیی تیۆری لیبرالیزی دامهزراوهییدا، سهڕکهوتن له چارهسهرکردنی پرسه هونهری و تهکنیکییهکاندا، کارناسانی دهکات بۆ چارهسهرکردنی گرفته ئابوری و سیاسی و سهربازی و ستراتیژییهکانی دیکه.

له گهڵ کۆتاییهاتی جهنگی سارددا؛ ئەو گریمانه وهزیفیهانی پهیوهندیار بون به پهڕهسپیی بۆلایهوه و گواستنهوهی تهڕکیز لهسهر پرسهکانی پهیوهست به سیاسهتی بۆلایه بۆ سهر پرسهکانی پهیوهست به سیاسهتی نزم و کیشه تهکنیکییهکان؛ زیاتر شوینی خوێان کردوه. فهنکشنالیستهکان؛ جهخت لهسهر ئەوه دهکهنهوه که لهو قوناغهدا پرسهکانی پهیوهست به سیاسهته نزمهکان لهشیوهی پرسه ئابوری و تهکنهلوژییهکان ههژمونیان بهسهر جیهاندا کردوه و لهسهر حسابی پرسهکانی سیاسهتی بۆلای (ئاسایش و سهربازی) گرنگی زیاتریان پهیدا کردوه. بهو مانایهیی که له روانگهی ئاراستهیی تیۆری لیبرالیزی دامهزراوهییدا؛ لهو قوناغه بهدواوه گرنگیپیداڵیکی جیهانی بۆلای لهلایه دهولهتان و ریکخراوه نیودهولهتیه حکومی و ناحکومییهکان، بلۆک و یه کیتییه نیودهولهتیهکان، دامهزراوه نیودهولهتیه جیاوازهکان و کۆمهلاگی مهدهنی جیهانییهوه، به پرسه ناسهربازییهکانی لهشیوهی پرسه ئابوری و تهکنهلوژی و ژینگهیی و ههموو ئەو پرسانه بونی ههیه که سروشتیکی هاوبهشی جیهانیان ههیه. ئەمهش به ئاراستهیی گرتنه بهری ریکار و ریکخستنی زیاتر بۆ

ئەو پرسانه و چارهسەرکردن و کۆنترۆلکردنی ئەو مەترسی و دەرھاویشتانەیی که لەسەر ئاسایشی ھەریمی و جیھانی دروستیدەکن (الکنا، ۲۰۲۰، ۳۲۸-۳۲۹).

لەلایەکی دیکەو؛ رێبازی فەنکشنالێستی نوێ؛ گریمانەیی بڵاوبونەوێ ھاریکاری لە کەرتە ئاسایی و ئاسان و تەکنیکییەکانەو بۆ کەرتەکانی دیکە و تا دەگاتە لایەنی سیاسی دەکات. بەو مانایەیی که وایدەبینن که تەواوکارتیی و پیکەو بەستن و ھاریکاری لەو بوارانەو دەست پێ دەکات که پەيوەندیدارن بە سیاسەتە نزمەکان لەشیوێ بوارە ئابوری، کۆمەلایەتی، کەلتوری و تەکنەلۆژیەکان. بەلام پێویستە دواتر پڕۆسە که بە سیاسی بکری، بەشیوێەکی پەلەبەندی پڕۆسەیی تەواوکارتییە که بگوازێتەو بۆ بوارەکانی پەيوەست بە سیاسەتە بەرزەکانی لەشیوێ پڕسەکانی پەيوەست بە ئاسایشی نەتەوێ و ئەو پرسانەیی که گرنگییەکی ستراتیژی و ئایدیۆلۆژی بالایان ھەیە (البرزنجی، ۲۰۱۳، ۴۱). ھەرۆک ئاماژە بۆ ئەو دەکەن که سەرکەوتنی ھاریکاری لە کەرت و بوارێکدا، ھانی دامەزراوە نیودەوڵەتیەکان دەدات بۆ فراوانکردنی ئەو ھاریکارییە بۆ کەرت و بوارەکانی دیکەش. ئێرنست ھاس Ernst Hass؛ ئاماژە بۆ ئەو دەکات که تەواوکاری سیاسی دواین وێستگەیی پڕۆسەیی تەواوکارییە که گۆرانی ئینتیمای لە دەوڵەتە جیاوازیەکانەو بەرەو ناوەندیکی نوێی سەرۆ دەوڵەتی لەخۆی دەگرێت، بەو جۆرە دامەزراوە دەوڵەتێرەکان دەسەلات و ھێز و ئەرکەکانی خۆیان بەسەر دەوڵەتەکاندا دەسەپنن، بەمەش پڕۆسەیی تەواوکاری نیودەوڵەتی دیتەدی (الکنا، ۲۰۲۰، ۳۲۶). یەکیک لە پڕسە ھەرە گرنگەکان لای لایەنگرانی رێبازی وەزیفی نوێ بۆ ھێنانەدی ئەو تەواوکارییە بریتییە لە پرسی ئابوری، ھەرۆک باوەریان وایە که پێویستە دەسەلات بەدرێتە دامودەزگا سەرونەتەوێیەکان بە ئامانجی بەدیھێنانی ھاریکاری ئابوری، چونکە بڵاوبونەوێ دامودەزگا ئابوریەکان و سەرکەوتنی ھاریکاری ئابوری؛ بوارەکانی ھاریکاری فراوان دەکات تا ئاستی گەشتن بە تەواوکاری سیاسی (الکنا، ۲۰۲۰، ۳۲۶).

یەکیک لەو ڕەخنانەیی لەو ئاراستە تیورییە دەگیرێت ئەوێە که سەرەرای ئەوێ ھاریکاری وەزیفی نیودەوڵەتی پێشکەوتنی گەورەیی لە چوارچێوێ پەرسەندەکانی سیستەمی جیھانی بەخۆیەو بێنێو، ھەرۆھا ژمارەیی کی زۆر مەترسی و پڕس و کێشە بونیان ھەیە که پێویستیان بە ھەماھەنگی و ھاریکاری جیھانی ھەیە، بەلام تاوێ کو ئیستا کاریگەری سەرورەیی دەوڵەتان لەسەر کارەکانی دامەزراوە و رێکخراوە جیھانییەکان گەورە و کاریگەرە، ئەمەش رێگری لە گەشەسەندنی دامەزراوە و رێکخراوە جیھانییەکان دەکات، ھەرۆک دەسەلاتی جیھانی و ھوکمرانی جیھانی سنوردار دەکات لە سەرخستنی ھاریکاری ھاوبەشی جیھانی سەبارەت بەو پرسانە، لێرەوێە که داواکارییەکی گشتی جیھانی بونی ھەیە که پێداگری لەسەر پێویستی چاکسازی لە رێکخراو و دامەزراوە جیھانییەکاندا دەکاتەو (الکنا، ۲۰۲۰، ۳۲۹). ھەرۆک پەيوەندیدار بەو تێزەیی فەنکشنالیزمی نوێ سەبارەت بە گرنگی پڕۆسەیی تەواوکارتیی و یەگرتنی ھەریمی، سەبارەت بەوێ که ئایا مەرجە ھەمیشە ھەمو یەگرتن و تەواوکارییەکی یاخود پێکھێنانی ھەمو یەکیتیە ک لە ھەمو سەردەم و ھەریمیکی جیھاندا سەرکەوتو بیت لە پەیداکردنی ئینتیمای ھاوبەشی ئەندامەکانی و رەخساندنی ھاریکارییەکی کردەیی سەرکەوتو. بێگومان وەلامە که ھەمیشە ئەرێنی نییە. لێرەدا ھەندیک نمونە بە بەراوردکردنی ئەزمونی ھەردو یەکیتی ئەفریقا و ئەوروپا دەھێنەو، ئاماژە بۆ ئەو دەکەن که یەکیتی ئەفریقا نەیتوانیوێ کۆتایی بە مەملانی و ناکوکی و جەنگی ناوخیوێ دەوڵەتە ئەندامەکانی بەھێنێت. بەلام ھەوڵەکانی ئەندامانی یەکیتی ئەوروپا بە سەرکەوتو دادەنرێت لە پەرەپێدانی ئابوری ھاوبەشی و پاراستنی ھێزی ئابوری ئەندامەکانی، بەلام لەگەڵ دەرچونی بەریتانیا وەک ئەندامێکی دامەزراوە ھەرە سەرەکی لە یەکیتیە که و خاوەنی ئابورییەکی بەھێز، ئەویش دیسان ئاستەنگی بۆ دروست دەبێت، وە کاریگەری نەرێنی لەسەر

پروژه‌ی یه‌گرتنی ئابوری و سیاسی یه‌کیتییه‌که‌ش ده‌بیت، به‌تایبته‌له‌به‌رئه‌وه‌ی که به‌ریتانیا ئەندامێکی هه‌میشه‌ی ئەنجومه‌نی ئاسایشی سهر به‌نه‌ته‌وه‌یه‌گرتوه‌کانیشه (فوزیه، ۲۰۱۸_۲۰۱۹، ۵۳).

به‌وجۆره‌ده‌رده‌که‌وێت که رێبازی فه‌نکشاڵیستی له‌ناو ئارسته‌ی تیۆری لیبرالیزی دامه‌زراوه‌بیدا؛ به‌پنجه‌وانه‌ی تیۆری ریاڵیزم و تاراده‌یه‌ک زیاتر له‌ئاراسته‌ی تیۆریه‌ لیبراله‌کانی دیکه‌ش که‌شینه‌سه‌باره‌ت به‌رۆلی رێکخراو و دامه‌زراوه‌هه‌ریمی و نیوده‌وله‌تییه‌ ناده‌وله‌تییه‌کان له‌که‌مکردنه‌وه‌ی ململانیکان و به‌ره‌وپی‌ش‌بردنی پشتپێکبه‌ستن و هاریکاری نیوان ده‌وله‌تان و چاره‌سه‌رکردنی کێشه‌ جیهانییه‌کان. وایده‌بینن که چاره‌سه‌ری گرفته‌کان به‌شیوه‌ی هه‌نگاو به‌هه‌نگاو ده‌کریت، هه‌ماهه‌نگی بۆ چاره‌سه‌رکردنی پرسێک کاریگه‌ری ئه‌رتی بۆ هه‌نگاوه‌کانی ئاینده‌ و چاره‌سه‌رکردنی پرسه‌کانی دیکه‌ ده‌بیت. به‌پنجه‌وانه‌وه‌ باوه‌ریان به‌ چاره‌سه‌ری پرسه‌کان به‌شیوه‌یه‌کی رادیکالی له‌پرسیکدا یاخود چاره‌سه‌رکردنی هه‌مو کێشه‌کان به‌یه‌ک هه‌نگاو نییه‌.

داخوازی دوهم: پرسه‌ جیهانییه‌کان له‌روانگه‌ی لیبرالیزی دامه‌زراوه‌ی نوێدا

لیبرالیزی دامه‌زراوه‌ی نوێ؛ یه‌کێکه‌له‌ئاراسته‌ی تیۆریه‌ لیبرالیه‌یه‌هه‌ره‌سه‌ره‌کییه‌کان که‌گرنگیدان به‌پرسه‌ئاسایشی و سه‌ربازیه‌کان وه‌ک کۆمه‌لێک پرسێ هه‌ره‌گرنگ له‌چوارچۆیه‌ی سیاسه‌ته‌بالاکاندا و وه‌رگرتنی پرسه‌کانی دیکه‌له‌چوارچۆیه‌ی سیاسه‌ته‌نزمه‌کاندا ره‌تده‌کاته‌وه‌. به‌لکو ئه‌گه‌ر لای تیۆری ریاڵیزم؛ پرسه‌ئاسایشی و سه‌ربازیه‌کان وه‌ک به‌رژه‌وه‌ندی بالای نه‌ته‌وه‌ی مامه‌له‌یان له‌گه‌ڵدا بکریته‌، ئه‌وا له‌روانگه‌ی تیۆری لیبرالیزی دامه‌زراوه‌ی نوێدا؛ جه‌ختی زیاتر ده‌خړیته‌سهر پرسه‌ ناسه‌ربازیه‌کانی دیکه‌ی له‌شیوه‌ی پرسه‌ ئابوری و کۆمه‌لایه‌تییه‌کان و ژینگه‌ی جیهانی. هه‌روه‌ک وایده‌بینن که جگه‌له‌ده‌وله‌تان؛ دامه‌زراوه‌ و ئه‌کته‌ره‌ ناده‌وله‌تییه‌کانی دیکه‌ش گرنگی به‌وجۆره‌پرسانه‌ده‌دن. به‌وجۆره‌؛ گریمانه‌ی سه‌ره‌کی تیۆری لیبرالیزی دامه‌زراوه‌ی نوێ به‌هه‌ره‌می ریزبه‌ندبونی پرسه‌ جیهانییه‌کان به‌سه‌ر پرسه‌بالا و نزمه‌کاندا ره‌ت ده‌کاته‌وه‌.

روانگه‌ی تیۆری لیبرالیزی دامه‌زراوه‌ی نوێ؛ هاوشیوه‌ی دیبه‌یتێکی ئه‌کادیمییه‌له‌به‌رامبه‌ر روانگه‌ی تیۆری ریاڵیزم بۆ ئه‌کته‌ر، کارلیک و پرسه‌ نیوده‌وله‌تییه‌کان. به‌تایبته‌ئهو هه‌ولانه‌دوای نویسنی کتێبه‌که‌ی رۆبێرت کیۆهین Robert O. Keohane و جۆزێف نای Joseph S. Nye به‌ناونیشانی "هیز و پشتپێکبه‌ستن؛ Power and Interdependence" ده‌ستیان پیکرد، که‌تیدا له‌به‌رامبه‌ر گریمانه‌ و روانگه‌ی ره‌شبینی ریاڵیزم بۆ په‌یوه‌ندییه‌ نیوده‌وله‌تییه‌کان؛ جه‌خت له‌سه‌ر په‌ره‌سەندنی دیاردە‌ی پشتپێکبه‌ستنی جیهانی و رۆلی ئه‌کته‌ره‌ ناده‌وله‌تییه‌کان و دامه‌زراوه‌ جیهانییه‌کان و وه‌رچه‌رخانی په‌یوه‌ندییه‌ نیوده‌وله‌تییه‌کان به‌ره‌و جیهانی؛ ده‌که‌نه‌وه‌ (Keohane & Nye, 1997).

دیدگی لیبرالیزم بۆ په‌یوه‌ندی و پرسه‌ جیهان دیدگیه‌کی فره‌یه‌، به‌و مانایه‌ی که‌ وایده‌بینن له‌گه‌ڵ ده‌وله‌تاندا ئه‌کته‌ره‌ ناده‌وله‌تییه‌کانیش به‌شدارن له‌په‌یوه‌ندی و کارلیک نیوده‌وله‌تییه‌کان سه‌باره‌ت به‌پرسه‌ جیهانییه‌کان. هه‌ر له‌به‌رئه‌وه‌شه‌ که تیۆری لیبرالیزم به‌کارهێنانی ده‌سته‌واژه‌ی "جیهانی/ گه‌ردونی- عالمی- Global /world" به‌گونج‌او‌تر ده‌زانیت له‌ده‌سته‌واژه‌ی "نیوده‌وله‌تی- الدولی- International" (مصطفی، ۲۰۲۱، ۱۶۳-۱۶۴). خودی چه‌مکی "سیاسه‌تی جیهانی"؛ که‌به‌شیوه‌یه‌کی به‌رفراوان له‌لایه‌ن توێژه‌ره‌ لیبرالیسته‌کان له‌به‌رامبه‌ر "سیاسه‌تی نیوده‌وله‌تی" لای ریاڵیزم به‌کار ده‌هێنریت، گوزارشته‌له‌سه‌ر ئه‌وه‌ی که‌ لیبراله‌کان سیاسه‌ت له‌چوارچۆیه‌ی نیوده‌وله‌تیدا یاخود به‌ته‌نها له‌نیوان ده‌وله‌ته‌کاندا قه‌تیس ناکه‌ن، به‌لکو له‌گۆشه‌یه‌کی فراوانتر و به‌رب‌لاوتر و گشتگیرتردا ده‌بینن. هه‌ریه‌که‌له‌ستیف سمیس Steve Smith و جۆن بیلز John Baylis؛ له‌به‌شی یه‌که‌می کتیی "به‌جیهانیبونی سیاسه‌تی جیهانی: ده‌روازه‌یه‌ک

بۆ په‌يوه‌نديه نيو‌ده‌وله‌تیه‌کان؛ The Globalization of Word Politics: An Introduction to International Relations؛ له‌بری "سیاسه‌تی نيو‌ده‌وله‌تی" دۆزی سه‌ره‌کی کتیه‌که بۆ لیکۆلینه‌وه له به‌جیهانی‌بونی سیاسه‌تی جیهانی ته‌رخان ده‌که‌ن. هۆکاری ئه‌وه‌ش بۆ ئه‌وه ده‌گێڕنه‌وه که له روانگه‌ی ئه‌واندا لیکۆلینه‌وه له سیاسه‌تی جیهانی، گشتگیرتر و به‌رفراوانتره له لیکۆلینه‌وه له سیاسه‌تی نيو‌ده‌وله‌تی که به‌ته‌نها له سیاسه‌ت یان په‌يوه‌ندی نیوان ده‌وله‌تان ده‌کۆلێته‌وه (سمیث و بیللیس، ۲۰۰۴، ۳).

ستیفین لامی Steven L. Lamy وایدیه‌بینیت که یه‌کێک له‌و خالانه‌ی جیاوازی نیوان هه‌ردو تیۆری ریا‌لیزمی نوێ و لیبرالیزمی نوێ رۆن ده‌کاته‌وه ئه‌وه‌یه که له روانگه‌ی ریا‌لیزمی نوێدا؛ پاشا‌گه‌ردانی نيو‌ده‌وله‌تی کاریگه‌ری له‌سه‌ر ده‌وله‌ته‌کان هه‌یه که گرن‌گیه‌کی ب‌الا به‌ ئاسایش و هێزی رێژه‌یی و کێپ‌کێ و ململانی له‌پێناو مانه‌وه‌دا ده‌ن. به‌لام له روانگه‌ی لیبرالیزمی نوێدا ده‌وله‌ته‌کان گرن‌گی به‌ خۆش‌گوزه‌رانی و پرسه‌ ئابوری و ناسه‌ربازیه‌ی کانی دیکه و له‌ناویشیاندا پرسه‌ ژینگه‌ی جیهانی ده‌ده‌ن (مصب‌اح، ۲۰۱۱، ۲۳۰). هه‌روه‌ک له به‌رامبه‌ر گریمانیه‌ی ریا‌لیسته‌کان سه‌باره‌ت به‌ پله‌به‌ندی پرسه‌ کانی سیاسه‌تی جیهانی له پرسه‌ سه‌ربازیه‌ی کانه‌وه وه‌ک سیاسه‌تی ب‌الا و، دانانی پرسه‌ ئابوری و کۆمه‌لایه‌تیه‌کان له ریزه‌به‌ندی دواتر‌دا و له‌ژێر پۆلێنی سیاسه‌ته‌ نزمه‌کاندا؛ لیبراله‌کان جه‌خت ده‌که‌نه‌وه که باوه‌ر‌ه‌یتان به‌و گریمانیه‌ و پۆلێن‌کارییه‌، وامان لێ ده‌کات که به‌رده‌وام سیاسه‌تی جیهانی وه‌ک کایه‌یه‌کی پر له‌ ململانی و جه‌نگ و کوشتار ب‌بینین و ئه‌گه‌ری هاریک‌اری و هه‌ماهه‌نگی به‌دور بزاین. هه‌ریۆیه‌ کیۆهین و نای؛ ته‌حه‌دای ئه‌و گریمانیه‌ ریا‌لیسته‌یه‌ ده‌که‌ن و باوه‌ریان وایه که ده‌توان‌رێت گریمانیه‌ی هه‌بونی جیهانی‌ک ب‌کرێت که پله‌به‌ندی رۆن بۆ پرسه‌کان بونی نیه و هێزی سه‌ربازیه‌ش به‌ ته‌نیا تا‌که ئامراز‌ی کاریگه‌ری سیاسه‌تی جیهانی نه‌بێت. هه‌ر ئه‌و جیهانه‌شه که به‌ خاوه‌ن تایه‌تمه‌ندی پشت‌پێک‌به‌ستنی ئالۆز ده‌ست‌نیشانی ده‌که‌ن و پێناوایه که ئه‌وه جیهانه‌ راسته‌قینه‌که‌یه که به‌دیها‌توه، نه‌ک ئه‌وه‌ی که له روانگه‌ی تیۆری ریا‌لیزم‌دا وه‌ک راستینه‌ ب‌انگه‌شه‌ی بۆ ده‌کرێت (Keohane & Nye, 1997, 19_20).

رۆبێرت کیۆهین Robert O. Keohane و جۆزیف نای Joseph S. Nye؛ له‌کتیی هێز و پشت‌پێک‌به‌ستندا؛ جه‌خت له‌سه‌ر ئه‌وه ده‌که‌نه‌وه که کارنامه‌ی سیاسه‌تی جیهانی و په‌يوه‌ندی نیوان ده‌وله‌تان چه‌ندان پرسه‌ جیا‌جیا له‌خۆی ده‌گرێت، به‌بێ ئه‌وه‌ی ئه‌و پرسانه به‌شێوه‌یه‌کی پله‌به‌ندی یاخود یه‌ک‌گرتو و یه‌ک‌پارچه رێک‌خستن و ریزه‌به‌ند کرابن. ئه‌مه‌ش به‌گوزاراشتی ئه‌وه داده‌نێن که له سه‌رده‌می پشت‌پێک‌به‌ستنی ئالۆزدا؛ هه‌میشه ئاسایش و لایه‌نی سه‌ربازی پرسه‌ ب‌الا و زāl نییه له سیاسه‌تی جیهانیدا. به‌ل‌کو هه‌ندیک پرسه‌ ناو‌خۆی بۆ پرسه‌ ده‌ره‌کی وه‌رچه‌رخاوه‌ن، یاخود هه‌ندیک پرسه‌ کال بونه‌ته‌وه و هه‌ندیک دیکه سه‌ریان هه‌ل‌داوه، زیاد له‌وه‌ش به‌ گۆی‌ره‌ی جیاوازی پرسه‌کان هاو‌په‌یمانی جیاوازی له سه‌رانسه‌ری جیهاندا دروست کراون (Keohane & Nye, 1997, 20_21). به‌و شێوه‌یه که روانگه‌ی لیبراله‌کاندا گۆران‌کاری جه‌وه‌هه‌ری له په‌يوه‌نديه نيو‌ده‌وله‌تیه‌کاندا رویداوه، یه‌کێک له‌و بو‌ارانه‌ی ئه‌و گۆران‌کاریانه‌ خۆیان له رێک‌خسته‌نه‌وه‌ی ئه‌وله‌ویه‌ت و پرسه‌ کانی سیاسه‌تی جیهانیدا ده‌بیننه‌وه. تیۆری لیبرالیزمی نوێ؛ وایدیه‌بینیت که چیت‌ر به‌ده‌سته‌یتانی هێزی سه‌ربازی و زیات‌کردنی ئه‌و هێزه و گه‌یشتن به‌ گره‌نتی ئاسایش و مانه‌وه، تا‌که ئامانجی ب‌الای ده‌وله‌تان نین وه‌ک ئه‌وه‌ی ریا‌لیزم پێدا‌گری له‌سه‌ر ده‌کرد. جۆزیف نای؛ جه‌خت ده‌کاته‌وه که به‌رژه‌وه‌ندییه‌کان فراوان و فره‌شێوه بون، گه‌یشتن به‌ گه‌شه‌ی ئابوری و خۆش‌گوزه‌رانی کۆمه‌لایه‌تی چیت‌ر نا‌کریت وه‌ک پرسه‌ په‌يوه‌ندی‌دار به‌ سیاسه‌ته‌ نزمه‌کان یاخود وه‌ک کۆمه‌لێک پرسه‌ و ئامانجی لاوه‌کی داب‌نێن. هه‌روه‌ک ئه‌وه‌ش سه‌ربار ده‌خه‌ن که چیت‌ر ململانی چه‌ک‌داری و نا‌هاوسه‌نگی هێز و لایه‌نی سه‌ربازی تا‌که هه‌ره‌شه نین بۆ سه‌ر ئاسایشی جیهانی، به‌ل‌کو سه‌رچاوه‌ی ئه‌و هه‌ره‌شانه‌ش زۆر

و فره‌شیوه بون، پیمان وایه ئاسایشی نیوده‌وله‌تی وا فراوان کراوه و پیناسه کراوه‌ته‌وه که ئەو هه‌ره‌شه نوپانه‌ش له‌خوی ده‌گریت که مه‌ترسی له‌سه‌ر جیهان دروست ده‌که‌ن (عدیلة، ۲۰۱۶، ۲۵۰).

له‌لایه‌کی دیکه‌وه تیوری لیبرالیزم هاوارانییه له‌گه‌ل ریالیزم سه‌باره‌ت به‌وه‌ی که هیژی سه‌ربازی پیکه‌ینه‌ری تاقانه‌ی هیژ یاخود هه‌تا سه‌ره‌کیش بیت بۆ هیژ، به‌لکو هیژی ئابوری و پیکهاته جیاوازه‌کانی دیکه‌ی هیژ به‌ره‌گه‌زی سه‌ره‌کی هیژی سیاسی ده‌زانن. نمونه به‌وه ده‌هیننه‌وه که ده‌وله‌تانی به‌ره‌مه‌پینه‌ری نه‌وت رۆل و به‌شدارییه‌کی کارایان له‌په‌یوه‌ندییه نیوده‌وله‌تییه‌کاندا هه‌یه له‌کاتیکدا ره‌نگه‌ خواه‌نی هیژی سه‌ربازی زۆر کاریگه‌ریش نه‌بن. هه‌روه‌ک باس له‌وه ده‌که‌ن که هه‌ندیک کیشه و پرسه جیهانی هه‌یه له‌رۆژگاری ئەم‌رۆدا قورسه به‌هیژی سه‌ربازی مامه‌له‌یان له‌گه‌لدا بکریت، وه‌ک پرسه‌کانی په‌یوه‌ست به‌پیسبونی ژینگه، زیادبونی ژماره‌ی دانیش‌توان و هه‌ژاری. ئەمه سه‌ره‌رای ئەوه‌ی که به‌هۆی هاوسه‌نگی ئەتۆمی جیهانی و پشت‌پیکه‌ستن و به‌یه‌کداچونی پرس و به‌رژه‌وه‌ندییه نیوده‌وله‌تییه‌کان، په‌نابردن بۆ ئامراز سه‌ربازی و جه‌نگ له‌یه‌کلاکردنه‌وه‌ی کیشه و نا‌کوکییه نیوده‌وله‌تییه‌کاندا روه‌و که‌مونه‌وه ده‌روات (رحیم، ۲۰۱۱، ۶۵). ستانی هوفمان؛ ئاماژه به‌وه‌هرچه‌خانه ده‌کات که چیت ده‌وله‌تان به‌ته‌نها گرنگی به‌پرسه سه‌ربازی و ئاسایشیه‌کان وه‌ک سیاسه‌تی بالا ناده‌ن؛ هۆکاری ئەمه‌ش په‌یوه‌ست ده‌کاته‌وه به‌چه‌ند گۆرانکارییه‌کی گرنگه‌وه، له‌وانه (فه‌رح، ۲۰۱۸، ۲۵۵):

۱. به‌هێزترین ئامراز هیژی سه‌ربازی بریتیه له‌چه‌کی ئەتۆمی، ئەویش له‌ئێستادا به‌کارهینانه‌که‌ی کۆت و به‌ندکراوه.
 ۲. به‌کارهینانی چه‌کی کلاسیکی؛ له‌ئێستادا که‌مه‌تر بوه‌ته‌وه و به‌کارهینانه‌که‌شی تیجوی زۆری پێویسته.
 ۳. به‌کارهینانی هیژی سه‌ربازی کۆتوبه‌ند کراوه، هه‌میشه ئاراسته‌یه‌کی ئاکاری دژی به‌کارهینانی هیژی سه‌ربازی له‌گه‌شه‌کردن و بالابون دایه، به‌تایبه‌تی له‌ولاته دیموکراسیه‌کاندا.
 ۴. هه‌ندیک پرس و بابته هه‌یه به‌ئامرازه سه‌ربازییه‌کان چاره‌ناکرتن، وه‌ک پرسه ئابوری و ژینگه‌یه‌کان.
- ئەو بۆچونه‌ی تیوری لیبرالیزمی نوێ، گه‌شیه‌یی و تاراده‌یه‌ک خۆش‌باوه‌ری پێوه‌ دیاره، ناتوانریت نکوئی له‌وه به‌ره‌وپێشچوونه‌ بکریت که به‌سه‌ر روانگه و ره‌فتاری ده‌وله‌ت و ئەکته‌ره‌کانی سیاسه‌تی جیهانیدا هاتوه بۆ مملاتی و په‌یوه‌ندی له‌گه‌ل یه‌کتردا، به‌لام له‌راستیدا جه‌نگ و به‌ریه‌ککه‌وته‌ سه‌ربازییه‌کان کۆتایان پێ نه‌هاتوه، ده‌وله‌تان پشتیان له‌هیژ و خۆبه‌هێزکردنی زیاتر و به‌لاوه‌ نانی ئامرازه سه‌ربازییه‌کان و چه‌ک و پێداویستیه سه‌ربازییه‌کان نه‌هیناوه. هه‌روه‌ک گۆره‌پانی سیاسه‌تی جیهانی تا رۆژگاری ئەم‌رۆش جه‌نگ و به‌ریه‌ککه‌وته‌ی سه‌ربازی راسته‌وخۆی ده‌وله‌ت و ئەکته‌ره سیاسیه‌کان به‌خۆیه‌وه ده‌بینیت، له‌شیوه‌ی جه‌نگی روسیا-ئۆکرانیا، ئیسراییل-هماس، گرژیه به‌رده‌وامه‌کانی نیوان چین و تایوان و هه‌ردو کۆریایی باکور و باشور، چه‌ند نمونه‌یه‌کی به‌رچاوان. نه‌ک هه‌ر ئەوه به‌لکو پێشکه‌وتوترین و ئارامترین ده‌وله‌تانی جیهانیش وازیان له‌دروستکردن و کرپن و په‌ره‌پێدانی چه‌که سه‌ربازییه‌کان نه‌هیناوه، له‌وانه به‌ریتانیا و پۆله‌ندا، ئەمه سه‌ره‌رای ئەوه‌ی که ولاته‌گه‌وره‌کانی دیکه‌ی له‌شیوه‌ی چین و هیندستان، کرپن و هاوردنه‌کردن چه‌ک و پێداویستیه جه‌نگیه‌کانی دیکه و په‌ره‌پێدان و به‌ره‌مه‌پێنانیان له‌ناوخۆی خۆیاندا، کارێکی له‌پێشینه‌ی ئامانجه‌کانیان. به‌لام هێشتا لیبراله‌ نوپیه‌کان پێداگر له‌سه‌ر ئەوه‌ی که له‌گه‌ل ره‌وتی پێشکه‌وته‌ی میژوی دوا‌ی و ئیستفاله‌ی، یه‌کێک له‌وه‌ بابته‌انه‌ی که گه‌شه‌ی کردوه بریتیه له‌بونی دۆخێکی نیوده‌وله‌تی که تیایدا دیارده‌ی پشتبه‌ستنی ده‌وله‌ته‌کان به‌یه‌کتر له‌بواره جیا‌جیا‌کاندا زیادیکردوه. ئەمه‌ش هاوکار و یارمه‌تیده‌ر بوه بۆ گه‌شه‌ی ته‌کنه‌لۆژی و پێشه‌سازی نوێ، ئەو گه‌شه‌یه‌ی کۆتایش سه‌ریکیشاوه بۆ هه‌ماهه‌نگی زیاتر و به‌ده‌پێنانی به‌رژه‌وه‌ندی و سود و ده‌ستکه‌وتی هاوبه‌شی زیاتر. که‌واته‌ بابته‌ی پشتبه‌یه‌کتره‌بسته‌نی ئالوگۆرکاری نیوده‌وله‌تی له‌لای لیبراله‌ نوپیه‌کان، له‌ده‌رئه‌نجامی رێگا‌خۆشکردنێکی میژویی بۆ

رهخساندن ژینگه یه کی له بار له پیناو بهر ژه وهنډیه هاو به شه کانی دهوله ته کان و هاوکاریکردنی یه کترین هاتوته دی (فوکر، ۲۰۱۶، ۳۰۱). لیکوالینه وه کانی په یوه ست به پشتپیکبه ستی ئالوگوړکار له هفتا کانی سده دی رابردودا، به تایبته له ریگی به شداریه کانی هه ردو تیورسین (رؤیتر کیوهین Robert Keohane و جهیمس روظناو James Rosenau) هوه، جهختیان له سهر کاریگه ری دیارده ی په یوه نډیه ئابوریه سنوریه نه ته وه یه کان له سهر گوړینی یه که مینایه تی ئامانج و پرسه کانی سیاسه تی نیوده وه له تی کرده وه. به تایبته په یوه ست به وه چرخان له گرنگیپدان به جهنگ و پرسه سهر بازیه کان وه ک کومه لیک پرسی په یوه نډیدار به (سیاسه تی بالا)، به رهو به رهو ئه و پرسانه ی که ئه ده بیاتی تیوری ریالیزم به پرسه کانی په یوه ست به (سیاسه تی نرم) دهیناساندن و زیاتر پرسه کانی په یوه ست به لایه نی ئابوری و بازرگانی و ژینگه یی له خوین ده گرن (الکنانی، ۲۰۲۰، ۳۳۰).

بهو شیوه یه له ده یی هه شتاکانه وه، ئه و دابه شکاریه ی که له روانگه ی ریالیزم دا بؤ سیاسه تی بهر زو سیاسه تی نرم ده کرا، به رهو پاشه که شه ی زیاتر رؤیشت. به تایبته له ده رته نجامی گرنگیپدانی زیاتر بهو پرسانه ی ده خرانه چوارچیوه ی سیاسه ته نزمه کانه وه هم له لایه ن جه ماوهر و هه میشت له لایه ن دروستکه رانی بریار و هه میشت له سهر ئاستی تیوری له لایه ن لایه نگرانی تیوری لیبرالیزم وه (Sato, 2010, 43). له روانگه ی لیبراله کاند، پرسه کانی چوارچیوه ی سیاسه ته نزمه کان ئاسانتر و گونجاوترن بؤ ئه نجامدانی هاریکاری جیهانی ده بریاره یان. پېشبینیده که ن دانوستان و هاریکاری سهر باره ت به پرسه بازرگانی، په روه ردی و کومه لایه تیبه کان سودبه خستر و سهرکه وتوتر ده بیته، چونکه لهو بو ارانه دا بؤ نمونه له کرده ی بازرگانی هاو به شدا؛ ژینه که یه کی له بار بؤ لایه نه کان ده رخصیتریت، سهرجه م لایه نه کان به رېژه ی جیاواز له به ده سته یانی ده سته که وتی هاو به ش سودمه ند ده بن. به لام هه ولدان بؤ دانوستان و به دیه یانی هاریکاری له بواره سهر بازیه کان و بونیادنانی سیسته می بهرگری هاو به ش و کرین و فروشتی چه ک و ته قه مه نی؛ هه میشه قورستر ده بیته (Sato, 2010, 43_44).

به تایبته تر له دوا ی جهنگی سارده وه کومه لیک پرسی دیکه ی گرنگ به شیوه یه کی کاریگه تر بونه چه قی گرنگیپدانه کانی سیاسه تی جیهانی، له شیوه ی گوړانکاریه دیموکراسیه کان، لاکردنه وه ی زیاتر له مافه کانی مروّف، ململانی ره گه زی و نه ژادی و شارستانیه ته جیاوازه کان، پرسه کانی په یوه ست به تیرور و توندوتیژی نیوده وه له تی، بازرگانی نیوده وه له تی چه ک و ماده هوشبه ره کان، کیشه ژینگه یی مه ترسیداره کان و چندان پرسی دیکه. له روانگه ی لیبرالیزمی نویدا؛ هه ریبه کیک لهو پرسانه پرسی جیهانین به ته نها په یوه ست نین به کومه لگا و ناوخوا ی دهوله تیک، یاخود هه ریمیک و نیوان چه ند دهوله تیک، به لکو به پرسی کاریگه ری جیهانی داده نرین و هه وله کانی به رهنکاربونه وه و چاره سهرکردنیشیان به ته نها له ئه ستو و توانای دهوله تاندا نییه، به لکو پیوستیان به هه ماهه نگی کومه لگی مه ده نی جیهانی و ته کته ر و دامه زراوه دهوله تی و نادهوله تیبه جوراوجوره کان هه یه (رمازنیه، ۲۰۱۴_۲۰۱۵، ۶۳). پرسی پیسبونی ژینگه ی جیهانی یه کیکه له پرسه گه وره و کاریگه ره جیهانیه کان که له روانگه ی لیبراله کاند به خیراییه کی زور سنوری دهوله تان ده بریت و ناشتوانریت به سیاسه تی تاکلایه نه ی دهوله تان یاخود به ریگی توندوتیژی و کلاسیکی چاره سهر بکریته، به لام چاره سهرکردنی ئه و کیشه یه بؤ سهرجه م دهوله تان بهر ژه وهنډیه کی هاو به شه و ناچارن لهو روه وه هاوکاری و هه ماهه نگی یه کتری بکه ن (فوکر، ۲۰۱۶، ۳۰۲).

دیدگی تیوری لیبرالیزم زورجار به دیدگاهیه ک بؤ به مروّفایه تیکردنی په یوه نډیه نیوده وه له تیبه کان و به سهنه ردانانی بهر ژه وهنډیه مروّیه کان له بواره جیاوازه کانی سیاسه تی نیوده وه له تیدا داده نریت (رمازنیه، ۲۰۱۴_۲۰۱۵، 61)، چونکه گرنگیه کی بهرچاو بهو بابته و پرسه گرنگه نوپانه ده دات که به رهنکاری کومه لگی نیوده وه له تی هاوچه رخ بونه ته وه،

تيگه‌يشتن لهو پرسانه و گرنگيدان پيان به دهر وازه به زور گرنگ بو تيگه‌يشتن لهو وهرچه‌رخانه ده‌زانن كه سيستمى نيوده‌وله‌تي به تايهت له‌ژير كاريگه‌ري گوراو و فاكته‌ره ئابوريه‌كه كاندا به‌خويه‌وه ده‌بينيت. به مانايه‌كي فراوانتر، له‌روانگه‌ي ليراليزمدا؛ سه‌رچاوه‌ي گرفت و ته‌نگه‌ژه جيهانيه‌كان ته‌و ته‌نگه‌ژانه‌ن كه روبه‌روي هه‌مو ره‌گه‌زي مروفايه‌تي بونه‌ته‌وه و، به خيراويه‌كي بى وينه كاريگه‌ري و مه‌ترسيه‌كانيان له‌سه‌ر ژيانى مروفايه‌تي زياتر ده‌بيت، له‌وانه: گرفته‌كاني ناهاوسه‌نگي ژينگه‌يي كه هه‌ره‌شه له‌سه‌ر ژيان و ته‌نانهت له‌ناوچوني گوي زه‌وى ده‌كه‌ن. گرفته‌كاني په‌يوه‌ست به كه‌مبونه‌وه‌ي سه‌رچاوه‌كاني وزه، گرفته‌كاني په‌يوه‌ست به هه‌ژاري و برسيه‌تي و كه‌مبونه‌وه‌ي خوراك و زيادبوني به‌رچاوي ژماره‌ي دانيشتواني جيهان. سه‌رباري گرفته‌كاني په‌يوه‌ست به پيشيلكردي مافه‌كاني مروف له‌زوريه‌ي ولاتاني جيهاندا. ته‌مانه له‌روانگه‌ي ليراله‌كانه‌وه كومه‌ليك پرس و ته‌نگه‌ژه‌ن كه به‌روكي جيهانيان گرتوه. به‌هوي مانه‌وه‌ي سه‌روه‌ري ده‌وله‌تان، هه‌ماهه‌نگيه جيهانيه‌كان وه‌ك پيوست سه‌ركه‌وتو نه‌بون له‌به‌ره‌نگاريونه‌وه‌ي ته‌و مه‌ترسيانه، له‌كاتيكدا به تيرواني ليراله‌كان مه‌ترسي ته‌و پرسانه له‌سه‌ر ئاسايي جيهاني له مه‌ترسي جه‌نگ و كولكاري و پيكدا‌دانه سه‌ربازيه‌كان كه‌متر نيه، بويه پيداگرن كه نابيت ته‌و پرسه‌نه بخريته په‌راوتزه‌وه ياخود په‌له‌به‌نديه‌كي نزمتر به به‌راورد له‌گه‌ل پرسه سه‌ربازيه‌كاندا (فه‌ره‌ج، ۲۰۱۸، ۲۵۶-۲۵۷). به‌و شيويه له‌روانگه‌ي ليراله‌كاندا؛ پرسه ئابوريه‌كان ده‌بيت وه‌ك پرسى گه‌وره و كاريگه‌ر ياخود هاوشيوه‌ي قه‌يراني گه‌وره و كاريگه‌ر سه‌ير بكرين. ته‌مه سه‌ره‌راي ته‌وه‌ي كه سياسي ته‌كاني په‌يوه‌ست به پرسه كومه‌لايه‌تبه‌كان په‌يوه‌نديدارن به پرسه‌كاني ژيان و مردني مروفه‌كانه‌وه و، پرسه ژينگه‌يه‌كانيش زورجار له‌لايه‌ن ده‌وله‌تان و سه‌ركرده سياسي‌كه‌كان و دروستكه‌راني برياري سياسي جيهانيه‌وه ده‌خريته ريزبه‌ندي پيشه‌وه‌ي ته‌و پرسه سياسيانه‌ي كه ده‌بيت به حه‌تمى گرنگيان پي‌دري‌ت (ويلتس، ۲۰۰۴، ۶۳۸).

كيوهين و ناي؛ دان به‌وه‌دا ده‌نين كه روبه‌ريكي به‌رفراواني ته‌و ژينگه‌يه كه سياسي جيهاني تيدا به‌ريوه‌ده‌چيت تا ئيست ته‌واو ري‌كخراو و به‌هيز و سه‌ربه‌خو نيه هاوشيوه‌ي ته‌وه‌ي كه له‌ناوخودا هه‌يه، به‌لام هيشتا به‌باوه‌ري ته‌وان ناكريت وه‌ك جيهانيكي ته‌واو نارپكخراويش ببيري‌ت. به‌لكو جه‌خت ده‌كه‌نه‌وه كه هه‌نديك ياساي نيشتيماي، هه‌نديك رپسا و ياساي نيوده‌وله‌تي و ري‌كخراو و دامه‌زراوه‌ي جيهاني بونيان هه‌يه كه نابيت روليان له ري‌كخستني سياهه‌ت و پرسه جيهانيكاندا نادیده بگيريت ياخود به كه‌مبايه‌خ سه‌ير بكريت. ئاماژه بو ته‌وه ده‌كه‌ن كه راسته به گشتي به‌گرتني جيهاني تا ئيستاش لاوازه و بارودوخي نيوده‌وله‌تي پاشاگه‌ردانيه، به‌لام ته‌و رپسا و ياسا و ري‌كخراوانه هه‌مويان به‌يه‌كه‌وه رژيميكي نيوده‌وله‌تي پيكده‌هين كه كاريگه‌ري گرنگان له‌سه‌ر به‌ره‌وي‌پشبردي پرۆسه‌ي پشتپيكبه‌ستني نيوان ده‌وله‌تان هه‌يه. ليره‌دا نمونه به‌وه ده‌هيننه‌وه كه له‌دواي جه‌نگي دوه‌ي جيهانيه‌وه كومه‌ليك رپسا و ري‌كاري تايهت په‌ره‌ي پندراوه له‌پيناو هانداني ده‌وله‌ت و ته‌كته‌ره نيوده‌وله‌تبه‌كاني ديكه له‌بواره‌كاني پاراستني ژينگه، ساماني ماسي، سياسي خوراكي جيهاني، هه‌ماهه‌نگي نيوده‌وله‌تي، سياسي دراوي نيوده‌وله‌تي، بواره‌كاني په‌يوه‌ست به لايه‌ني ئابوري و بازرگاني نيوده‌وله‌تي و سياسي كه‌شتيواني نيوده‌وله‌تي و هتد... كاريگه‌ري رژيمه نيوده‌وله‌تبه‌كان له‌سه‌ر ته‌و پرسانه له‌بوازيكه‌وه بو‌بوازيكي ديكه جياواز بوه، به‌لام به گشتي كاريگه‌ري به‌رچاويان له‌سه‌ر چه‌ند لايه‌نيكي په‌يوه‌نديه‌كاني نيوان ولاتان و پشتپيكبه‌ستني نيوانيان له‌بوار و پرسه جياوازه‌كاندا هه‌بوه (Keohane & Nye, 1997, 17).

به‌و جو‌ره تيوري ليراليزمي دامه‌زراوه‌يي نو؛ ته‌گه‌رچي تيوريكي ئايديالي يان خو‌شباوه‌ر نيه سه‌باره‌ت به سياسي جيهاني، به‌لام له‌هه‌مان كاندا له‌گه‌ل ته‌و بانگه‌شه ره‌شبينانه‌ي رپاليزم هاورا نيه كه پيان وايه سياسي جيهاني دوخه‌يكي جه‌نگناميزه له‌نيوان ته‌كته‌ره سياسي به‌لاده‌سته‌كاندا له‌ژينگه‌يه‌كي پاشاگه‌رداني نيوده‌وله‌تيدا و هه‌رده‌وله‌تيك پشت به هيز و ئامرازه‌كاني خوي ده‌به‌ستيت بو پاراستني خوي. به‌لكو روي‌ت كيوهين؛ پيداگه‌ره كه له‌گه‌ل مملاني‌دا؛ سياسي

له روانگه‌ی تیوری لیبرالیزمه‌وه زیادبونی مامه‌له‌کان، هۆشیاری و نیکه‌رانی هاوبه‌ش له‌سه‌ر کێشه‌ ناوچه‌یی و جیهانییه‌کان پتویستی به‌ هاریکاری نیوان ده‌وله‌تان، رێکخراوه‌ سنوربه‌کان Transnational و کۆمه‌لگا جیاوازه‌کان هه‌یه. له‌گه‌ل کۆتاییهاتی جه‌نگی سارد و نه‌مانی کێپرکێی ئایدیۆلۆژی، به‌شداری ئه‌و ئه‌کته‌ره‌ ناده‌وله‌تیانه‌ له‌ سیاسه‌تی نیشتمانی، ناوچه‌یی، نیوده‌وله‌تی و جیهانیدا زیاتر به‌ (Ataman, 2003, 62). لیبراله‌کان وایده‌بینن که‌ ئه‌کته‌ره‌ ناده‌وله‌تییه‌ جیهانییه‌کان کاریگه‌ری به‌رچاویان هه‌به‌ له‌سه‌ر که‌مکردنه‌وه‌ی گومان و نادلناییه‌کانی نیوان ده‌وله‌تان و چاره‌سه‌رکردنی کێشه‌ نیوده‌وله‌تییه‌کان له‌نیوانیاندا. ته‌نانه‌ت هه‌ندێکجار رێکخراوه‌ نیوده‌وله‌تییه‌کان کاریگه‌رییان له‌سه‌ر گۆڕینی نۆرمه‌ نیوده‌وله‌تییه‌کان و ره‌فتاری ده‌وله‌ته‌ نه‌ته‌وه‌یه‌کانیش هه‌یه. بۆ نمونه‌ به‌رنامه‌ی ژینگه‌ی نه‌ته‌وه‌یه‌گرتوه‌کان رۆلێکی به‌رچاوی هه‌بو له‌ دروستکردنی رژیمة‌کانی له‌شیوه‌ی پاراستنی ده‌ریای ناوه‌راست و پاراستنی چینه‌ ئۆزۆنه‌کان (Ataman, 2003, 43-44). هه‌روه‌ها ئازانسی نیوده‌وله‌تی وزه‌ی ئه‌تۆم به‌ وردی چاودێری بانگه‌شه‌ و مه‌ترسییه‌کانی بڵاونه‌وه‌ی چه‌کی ئه‌تۆمی ده‌کات و هه‌ولی رێگریکردن له‌ بڵاوبونه‌وه‌ی ئه‌و چه‌که‌ ده‌دات. رێکخراوه‌کانی دیکه‌ی له‌شیوه‌ی نه‌ته‌وه‌یه‌گرتوه‌کان و سندوقی دراوی نیوده‌وله‌تی؛ رۆلی گرنه‌گ له‌ سیاسه‌ت و ئابوری جیهانی و پرسه‌ هاوچه‌رخه‌ جیهانییه‌کاندا ده‌گێرن (Ataman, 2003, 44).

بهو جوړه جيهان له سهردهمی ئیستادا پهره سهندنیکي بهرچاوی له مه ترسییه ئابوری، ژینگه یی، ململانی سیاسیه کان، ده ستیوه ردانی سهربازی، تیرورستی و تهن دروستییه کان به خوږیوه بینوه، به جوړنیک ئهو مه ترسییانه سنوری ههریمیان تیپه راندوه و به ههره شهی نیوده ولته تی و جیهانی ئه ژمار ده کرین بو سهرجه م ده ولته و گه لان سهره رای به هیزبون و پیشکوه تنیان، ههر له بهرته وهیه بهرهن گاربونه وهی ئهو ههره شانه پیوستی به کاری به کومه لی نیوده ولته تی و جیهانی، حکومی و ناحکومی نیوده ولته تی ههیه له پیئاو پاراستنی ئاسایشی مروی و مافه کانی مروف و به دیه پتانی بهرژه وهندییه دولایه نه کان له نیوان ده ولته و گه لاند له ریگی ئهو کاره به کومه ئییه وه (البرزنجی، ۲۱۳، ۱۰۲-۱۰۳).

لیره وه ده کریت بگوتیت که له روانگه ی لیبرالیزمی دامه زراوه یی نویدا، ریزبه ندرکونی ههره می و دابه شکردنی پرسه سیاسیه جیهانییه کان بو پرسه بالا و نزمه کان، له بهرچاو ناگیریت. به لکو وایده بین پرسه ئابوری و ژینگه ییه کان هاوشانی پرسه سیاسی و ئاسایشیه کان گرنگ ته نانه رهنکه ههن دیکجار گرنگ تریش بن. به مانایه کی دیکه لیبرالیزمی دامه زراوه یی نوی له گه ل پرسه ئه می و سهربازییه کاند؛ گرنگیدان به پرسه کانی دیکه ی له شیوه ی پرسه ئابوری و ژینگه ییه کانیش به به شیک له بهرژه وهندییه بالا کان و سهرچاوه ی سهره کی فراهه مکردنی ئاشتی و ئاسایشی جیهانی ده زانن.

دهرته نجامه کان

له کو تایی توژیینه وه که دا، ده گهینه کومه لیک دهرته نجامی زانستی گرنگ، له وانه:

- تیوری لیبرالیزم به سهرجه م لق و ئاراسته تیورییه کانه وه خاوه نی دیدگی گه شبینترن سهاره ت به سروشتی مروف و دواتر رهن گدانه وهی ئهو سروشته له رهفتاری ده ولته و ئه کته ره کانی سیاسه تی جیهانیدا و دواتریش هاریکارییه کانیان سهاره ت به پرس و ته ننگه ژه جیهانییه کان.

- له روانگه ی ئاراسته تیورییه لیبراله کاند، به تایبه تر له روانگه ی تیوری لیبرالیزمی دامه زراوه یی نویدا؛ پرسه کانی سیاسه تی جیهانی به شیوهیه کی پله بهندی به سهر پرسه کانی په یوه ست به سیاسه ته بالا و سیاسه ته نزمه کاند پو لین ناکرین. به لکو باوه ریان وایه که ههن دیکجار پرسه ناسه ربازییه کانی له شیوه ی پرسه ئاکاری، ئابوری و ژینگه ییه کان، هاوشیوه ی پرسه سهربازی و ئاسایشی و ستراتژییه کان، پنگه و شوینی گرنگ له سیاسه تی جیهانیدا ده گرن.

- له روانگه ی ئاراسته ی تیوری لیبرالیزمی نمونهیدا، پاراستنی بنهما و پرهنسییه ئاکاری و ئه خلاقیه کان و پاراستنی ژینگه ی جیهانی، پهره دان به هاریکاری و پیکه وه ژیان، به دیه پتانی دیموکراسی و ئاشتی و ئاسایشی جیهانی، پرسی گرنگ و بالان. باوه ریان به پیکه وه گونجانی بهرژه وهندییه کان و ئاسایشی به کومه ل ههیه، ئامانجیان گه یشتنه به جیهانیکی سه قامگیر که جهنگ و کوشتر تاییدا بونی نه مینیت.

- له روانگه ی ئاراسته ی تیوری لیبرالیزمی ئاشتی دیموکراسیدا، گه یشتن به ئاشتی هه میشه یی جیهانی پرسیکی ههره گرنگ و بالایه، پیشمه رچی سهره کیش بو گه یشتن بهو ئامانجه به بلاوکردنه وه ی دیموکراسی جیهانی ده زانن. بهو مانایه یی وایده بینن که په یوهندییه کی راسته وانه ی به هیز له نیوان پرسی به دیموکراسیون و به دیه پتانی ئاشتیدا ههیه. هه تاوه کو دیموکراسی زیاتر له نیوان ولاتاندا بلاو بیته وه، جیهان له مه ترسی جهنگ و پیکدادانی سهربازی زیاتر دور ده که ویتته وه و باشر ده توان پهره به هاریکاری نیوانیان بو بهرهن گاربونه وه ی قهیران و ته ننگه ژه جیهانییه کان و له ناویاندا مه ترسییه کانی پیسبونی ژینگه ی جیهان بدن.

- له روانگه ی ئاراسته تیورییه لیبراله کاند و به تایبه تر له روانگه ی تیوری لیبرالیزمی دامه زراوه ییدا؛ زالبون به سهر پرسه هونه ری و ته کنیکیه کاند و چاره سه رکردنی ته ننگه ژه و گرفته ناسه ربازییه کانی له شیوه ی پیسبونی ژینگه و گوړانکارییه کانی

کەشوههوا، کاریگهري راستهوخوی ئهريئي لهسەر ههنگاونان بهرهو چارهسهرکردنی پرسه سياسي و سهربازی و ستراتیژییهکان دهییت.

- له روانگهی تیوری لیبرالیزمدا چارهسهرکردنی پرسه جیهانییهکان بهشیوهی سیاسهتی ههنگاوبههنگاو دهییت، نهوهک بهشیوهیهکی گشتگیر و پادیکال.

- تیوری لیبرالیزم بۆ مامهلهکردن لهگهڵ پرس و تهنگهزه جیهانییهکان و چۆنییهتی چارهسهرکردنیدا، له پال دهولهتاند، جهخت لهسەر رۆلی بالای ریکخراو و دامهزراوه نادهولهتییه سنوریر و جیهانییهکان دهکهنهوه. ئهمهش به پێچهوانهی روانگهی تیوری ریاڵیزمهوه که بۆ چارهسهرکردنی پرس و تهنگهزه نیودهولهتییهکان رۆلی بالا به دهولهت و رۆلێکی لاوهکی به ئهکتهره نادهولهتییهکان دهبهخشیت.

- بهشیوهیهکی گشتی ئاراسته تیورییه لیبرالهکان، خاوهنی دیدگی ئایدیالین سهربهت به پرسه ژینگهیی و ئاکاری و ئهخلاقییهکان، بلاوکردنهوهی دیموکراسی و ئاشتی و ئاسایش، نههیشتی جهنگ و ململانێ سهربازییهکان، دهستهبهکردنی هاریکاری نیودهولهتی بۆ بهرهنگاریبونهوهی قهیران و تهنگهزه جیهانییهکانی لهشیوهی پیسبونی ژینگه و گۆرانکارییهکانی کهشوههوا. ئهگهرچی له لایهنی تیورییهوه بۆچونهکان سهرنجراکیشن، بهلام پراکتیککردنیان له مهیدانی سیاسهتی نیودهولهتیدا و گهیشتن به جیهانیکی پارێزراو له تهنگهزه و قهیرانه مهترسیدارهکان، تا ئیستا بهدینههاتوه. پرسه پیسبونی ژینگه و گۆرانکارییهکانی کهشوههوا و گهرمبونی گۆی زهوی، سهرهراي ئهوهی پێگهی بههێز لهناو ئاراسته تیورییه لیبرالهکاندا دهگرن و گرنگی بهرچاویان پێ دهدریت، بهلام هیشتا یهکیکن لهو پرسانهی نهک چارهسهرنهکراون، بهلکو مهترسی و دهرواهویشته نهڕینییهکانیان رو له زیادبون.

سهرچاوهکان

ئهلعیقایی، عهلی عهوده (۲۰۰۸): لیکۆلینهوه له بنهڕهت و میژو، و: عومهر عهبدوڵلا حهسهن، سلیمانی: دهزگی چاپ و پهخشی سهردهم. فهرهه، ئهنوهر محهمهد (۲۰۱۸): تیوری ریاڵیزم له پهیوهندییه نیودهولهتییهکاندا: لیکۆلینهوهیهکی رهخنهیی بهراوردکارییه لهبهر رۆشنایی تیوره هاوچهرخهکاندا، سلیمانی: چاپخانهی تاران.

کانت، ئیمانوییل (۲۰۱۷): بهرهو ئاشتی ههمیشهیی، و: ریتین رهسول، سلیمانی: چاپخانهی همدی. کاکهامین، زانا توفیق (۲۰۲۰): تیوری جهنگی رهو و ئاشتی جیهانی (لیکۆلینهوه له جهنگی دژ به تیرۆر)، تیزی دکتۆرا، سلیمانی: کۆلێژی زانسته رامیاریهکان، زانکۆی سلیمانی.

Chernoff, Fred (2007): Theory and Metatheory in International Relations: Concepts and Contending Accounts, New York: Palgrave Macmillan.

Doyle, Michael W. (2012): Liberal Peace: Selected Essays, London: Routledge.

Kant, Immanuel (1917): Perpetual Peace: A philosophical Essay, Translated: M. Campbell Smith M.A., Third Edition, New York: The Macmillan Company,

Kegley, Charles (1995): Controversies in International Relations Theory: Realism and the Neoliberal Challenge, New York: St. Martin's Press.

Keohane, Robert O. (1984): After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Political Economy, New Jersey: Princeton University Press.

Keohane, Robert O. and Nye, Joseph S. (1997): Power and Interdependence, Fourth Edition, United State: Longman.

McDonald, Patrick J. (2009): *The Invisible Hand of Peace: Capitalism, The War Machine, and International Relations Theory*, Cambridge: Cambridge University Press.

Weber, Cynthia (2005): *International Relations Theory: A Critical Introduction*, Second Edition, London: By Routledge.

Barkawi, Tarak and Laffey, Mark (2001): 'Introduction: The International Relations of Democracy, Liberalism, and War', From: Barkawi, Tarak and Laffey, Mark (Editors), *Democracy, Liberalism, and War*, London: Lynne Rinner Publishers.

Alshdaifat, Shadi A. (2020): "idealism and Realism in International Relations: A Dichotomy of Failure", *Journal of Law*", Vol. 17, Issue 1.

Atman, Muhittin (Fall 2003): "The Impact of Non-State Actors on World Politics: A Challenge to Nation-States", *Turkish Journal of International Relations*, Vol. 2, No. 1.

Fernandes, Vitor Ramon (2016): "Idealism and Realism International Relations: An Ontological Debate", *e-Journal of International Relations*, Vol. 7, No. 2.

Grieco, Joseph M. (Summer 1988): "Anarchy and the Limits of Cooperation: A realist Critique of the Newest Liberal Institution", *International Organization Journal*, Vol. 42, No.3.

Kegley, Charles, (1993): "The Neoidealist Moment in International Studies? Realist Myths and the New International Relations", *International Studies Quarterly*, Vol. 37, No. 2, 131.

Manan, Munafrizal, (September 2014): "The Democratic Peace Theory and Its Problems", *Jurnal Ilmiah Hubungan Internasional*, Vol. 10, No. 2.

Sato, Eiiti (March 2010): "International cooperation: an essential component of international relations", *RECIIS*, Vol. 4, No. 1.

"Realism and Idealism In International Relations", StudyMoose Website, Available at:-

<https://studymoose.com/idealism-vs-realism-in-international-relations-essay> (Accessed 20 December 2023).

"The Fourteen Points: Woodrow Wilson and the U.S. Rejection of the Treaty of Versailles", The National WWI Museum and Memorial, Available at:-

<https://www.theworldwar.org/learn/peace/fourteen-points> (accessed 2 February 2023).

Doyle, Michael W. 'Liberal Internationalism: Peace, War and Democracy, The Noble Prize Site', Available at:-

<https://www.nobelprize.org/prizes/themes/liberal-internationalism-peace-war-and-democracy/>

(Accessed from 17 October 2023).

البرزنجي، دانا علي صالح (٢٠١٣): ثورة الاتصالات والتعاون الدولي في ظل العولمة، السليمانية: مطبعة شقان.

- بيليس، جون (٢٠٠٤): الأمن الدولي في حقبة ما بعد الحرب الباردة، عن: بيليس، جون؛ سميث، ستيف (المحررين): عولمة السياسة العالمية، دبي: مركز خليج للأبحاث.
- توفيق، سعد حقي (٢٠٠٩): مبادئ العلاقات الدولية، الطبعة الرابعة، القاهرة: شركة العاتك لصناعة الكتاب.
- العلاق، يسرى كريم (٢٠٢٠): الحكومة العالمية وتطورات النظام الدولي عمان: دار الخليج للنشر والتوزيع.
- الكناني، إياد هلال (٢٠٢٠): الحكم العالمي في دراسة العلاقات الدولية بعد الحرب الباردة، عمان: دار الخليج للنشر والتوزيع.
- مصباح، عامر (٢٠٠٨): نظرية العلاقات الدولية: الحوارات النظرية الكبرى، القاهرة: دار الكتاب الحديث.
- راسيت، بروس (٢٠١٦): الليبرالية، عن: دان، تيم؛ كوركي، ميليا؛ سميث، ستيف (المحررين)، نظريات العلاقات الدولية: التخصص والتنوع، ت: ديما الخضرا، بيروت: المركز العربي للأبحاث ودراسة السياسات.
- ستيف سميث وجون بيليس: عولمة السياسة: عن: بيليس، جون؛ سميث، ستيف، (المحررين)، (المحررين): عولمة السياسة العالمية، ت: مركز خليج للأبحاث، دبي: مركز خليج للأبحاث.
- فوكر، جينيفر ستيرلنغ (٢٠١٦): الليبرالية الجديدة، عن: تيم دان، كوركي، ميليا؛ سميث، ستيف (المحررين)، ت: ديما الخضرا، نظريات العلاقات الدولية: التخصص والتنوع، بيروت: المركز العربي للأبحاث ودراسة السياسات.
- ويلتس، بيتر (٢٠٠٤): الأطراف المتخفية للحدود الوطنية والمنظمات الدولية في السياسة العالمية، بيلس، جون؛ سميث، ستيف (المحررين): عولمة السياسة العالمية، ت: مركز خليج للأبحاث، دبي: مركز خليج للأبحاث.
- رحيم، ثاكوه مه كرم (٢٠١١): "القوة الناعمة في العلاقات الدولية (دراسة تحليلية مقارنة)"، اطروحة دكتوراه، السليمانية: كلية العلوم السياسية، جامعة السليمانية.
- رمازنية، فريد (٢٠١٤-٢٠١٥): دور الفواعل غير الدولتية في العلاقات الدولية في فترة ما بعد الحرب الباردة، بحث ماستر، جامعة ٨. ماي ١٩٤٥_قائمة.
- فوزية، صوالح (٢٠١٨-٢٠١٩): "مبدأ التفويض في المدرسة الوظيفية في العلاقات الدولية (دراسة المقارنة بين الاتحاد الأفريقي والأوروبي نموذجاً)"، بحث الماستر، كلية الحقوق والعلوم السياسية، جامعة قاصدي مرباح_ورقلة.
- عديلة، محمد الطاهر (٢٠١٦): "الجدل الليبرالي/ الواقعي حول دور الإعتماد المتبادل في تعزيز الأمن الدولي"، مجلة دفاتر السياسة والقانون، العدد ١٥.
- مصطفى، مروة خليل محمد (٢٠٢١): "القدرة التفسيرية للنظرية الليبرالية في عالم متغير: دراسة تقويمية"، المجلة العلمية لكلية الدراسات الإقتصادية والعلوم السياسية، المجلد ٦، العدد ١١.